

VILNIAUS UNIVERSITETAS
FILOLOGIJOS FAKULTETAS
BALTISTIKOS KATEDRA

Ieva Mačiukaitytė

Lietuvių filologijos studijų programa

Lietuvių ir latvių kalbų sudurtinių daiktavardžių semantika

Bakalauro darbas

Darbo vadovas prof. habil. dr. Bonifacas Stundžia

Ginti leidžiama.....

2018 m. gegužės 25 d.

Vilnius, 2018

Ieva Mačiukaitytė, *Lietuvių ir latvių kalbų sudurtinių daiktavardžių semantika*. Bakalauro darbas, vadovas prof. habil. dr. Bonifacas Stundžia, Vilniaus universitetas, Filologijos fakultetas, 2018, 63 p.

Raktažodžiai: sudurtiniai daiktavardžiai, dūriniai, dūryba, dūrinių semantika, lietuvių kalba, latvių kalba, morfologinė dūrinių klasifikacija, sintaksinė-semantinė dūrinių klasifikacija, semantinė dūrinių klasifikacija, vertimas.

Anotacija

Dūrinių semantika – kol kas menkai gvildenta tema, todėl labai svarbu plėsti dūrinių semantikos tyrimų lauką. Šio darbo tikslas – išanalizuoti lietuvių ir latvių kalbų sudurtinių daiktavardžių semantiką, t. y., ištirti, kokie santykiai slypi tarp dūrinio komponentų, ir atsižvelgiant į tai palyginti sudurtinius daiktavardžius su jų atitikmenimis vertime. Tyrimui atlikti taikytas sinchroninės darybinės analizės ir lyginamasis metodai, tyrimo medžiaga – 139 lietuvių ir 408 latvių kalbos dūriniai bei jų atitikmenys vertime – rinkta iš dviejų lietuviškų ir dviejų latviškų romanų: Romualdo Granausko *Kenotafas* ir *Rūkas virš slėnių* bei Ingos Abelės *Uguns nemodina* ir Noros Ikstenos *Jaunavas mācība* ir šių romanų vertimų atitinkamai į latvių ir lietuvių kalbas. Tiriant pastebėta, kad, nepaisant latvių kalbos dūrinių didesnio kiekio ir įvairovės, lietuvių ir latvių kalbų dūriniai semantiniu požiūriu turi daugiau panašumų nei skirtumų, tuo tarpu lyginant dūrinius su jų atitikmenimis vertime tarp tiriamų kalbų išvelgta daugiau skirtumų nei panašumų. Šis darbas gali būti aktualus ir naudingas besidomintiems lyginamąja kalbotyra, semantika ar žodžių daryba bei vertimu.

Turinys

1	<i>Ivadas</i>	3
2	<i>Teorinė dalis</i>	5
2.1	<i>Dūrybos ir dūrinio apibrėžtis ir problematika</i>	5
2.1.1.	<i>Dūrybos apibrėžtis ir problematika</i>	5
2.1.2.	<i>Dūrinio apibrėžtis ir problematika</i>	6
2.2	<i>Dūrinių klasifikacija</i>	7
2.2.1.	<i>Morfologinė klasifikacija</i>	8
2.2.2.	<i>Sintaksinė-semantinė klasifikacija</i>	8
2.2.3.	<i>Netiesioginės reikšmės dūriniai</i>	9
2.2.4.	<i>Smulkesnė dūrinių semantinė klasifikacija</i>	10
2.3	<i>Dūrinių semantinės analizės metmenys</i>	12
3	<i>Dūrinių semantinė analizė lietuvių ir latvių kalbose</i>	15
3.1	<i>Dūrinių sintaksinė-semantinė klasifikacija Romualdo Granausko romanuose Kenotafas ir Rūkas virš slėnių</i>	15
3.1.1.	<i>Determinatyviniai dūriniai</i>	16
3.1.2.	<i>Posesvyviniai dūriniai</i>	19
3.1.3.	<i>Veiksmazodžio valdomieji dūriniai</i>	20
3.1.4.	<i>Kopuliatyviniai dūriniai</i>	21
3.2	<i>Dūrinių Romualdo Granausko romanuose Kenotafas ir Rūkas virš slėnių palyginimas su atitikmenimis vertime</i>	21
3.2.1.	<i>Lietuviškų dūrinių analizė pagal atitikmenis vertime</i>	21
3.2.2.	<i>Dūrinių su sandais pus-, vidur-, tarp(u)-, virš- ir gal- atitikmenys vertime</i>	24
3.3	<i>Dūrinių sintaksinė-semantinė klasifikacija Ingos Abelės romane Uguns nemodina ir Noros Ikstenos romane Jaunavas mącība</i>	28
3.3.1.	<i>Determinatyviniai dūriniai</i>	28
3.3.2.	<i>Posesvyviniai dūriniai</i>	36
3.3.3.	<i>Veiksmazodžio valdomieji dūriniai</i>	37
3.3.4.	<i>Kopuliatyviniai dūriniai</i>	38
3.4	<i>Dūrinių Ingos Abelės romane Uguns nemodina ir Noros Ikstenos romane Jaunavas mącība palyginimas su atitikmenimis vertime</i>	38
	<i>Išvados</i>	42
	<i>Literatūra ir šaltiniai</i>	44
	<i>Summary</i>	46
	<i>Santrumpos</i>	47
	<i>Priedai</i>	48

1 Įvadas

Darbo aktualumas ir naujumas. Dūryba, kaip vienas problemiškesnių žodžių darybos būdų, jau daugelį metų domina kalbos reiškinių tyrėjus. Ilgą laiką pasaulio lingvistams ramybės nedavė klausimai, daugiausia susiję su dūrybos formaliąja puse, palyginti neseniai pradėta diskutuoti ir dūrinių semantikos klausimais. Apskritai iki šiol dūrinių semantikos tema yra rašyta, tačiau šie darbai – daugiau apžvalginio pobūdžio ir apie semantiką juose užsimenama tik bendrais bruožais. Kiek išsamiau dūrinių semantiką yra aprašiusi Olsen (2012), 2016 m. pasirodė monografija *The Semantics of Compounding* (ten Hacken 2016), kurioje aptariama dūrinių semantikos tyrimų raida bei pristatomos populiariausios dūrinių semantikos tyrimų metodologijos. Dėmesio vertas ir Benczes (2006) darbas, skirtas vien tik perkeltine reikšme vartojamų anglų kalbos dūrinių semantikai, tačiau apskritai apie leksinės ir darybinės dūrinio reikšmės santykį ir perkeltinės reikšmės dūrinius iki šiol vengiama rašyti. Jei pasižvalgytume po lokalesnį tyrimų lauką, rastume ir visai naują Bukelskytės-Čepelės (2016) darbą, tiesa, diachroninį, apie dūrinius senojoje latvių ir vokiečių kalbose, taip pat diachroninį lyginamąjį darbą (daktaro disertaciją) apie vokiečių kalbos dūrinius yra parašęs Dalius Jarmalavičius (2014). Latvių kalbos dūrinius lyginamuoju diachroniniu aspektu yra tyrę Amato (1996) ir Skujinia (2006), tačiau minėtuose darbuose analizuota tik dūrinių forma, bet ne semantika. Lietuvių kalbos žodžių darybą, vadinasi, ir dūrybą, savo darbuose yra tyrinėjęs Urbutis (2009). Taip pat esama keleto lyginamųjų bakalauro darbų (lietuvių ir italų kalbų – Gitanos Valukonytės 2013 m. darbas, lietuvių ir ispanų kalbų – Violetos Miliun 2017 m. apgintas darbas) dūrybos tema, tačiau matyti, jog dūrinių semantika lyginamuoju aspektu – nors aktuali ir įdomi, tačiau dar menkai gvildenta tema, palikta platesnių dūrybos tyrimų antrame plane.

Apskritai tyrinėti dūrinių semantiką yra prasminga, nes dūryba (baltų kalbose) – itin produktyvus, šiuolaikinėje kalbos puoselėjimo ir gyvavimo klausimams jautrioje visuomenėje populiarius žodžių darybos būdas. Deja, daug naujažodžių, šiuo atveju dūrinių, taip ir neprigyja, o prigijusiųjų sėkmė didžiąja dalimi priklauso nuo jų semantinio turinio, t. y. nuo jų semantinio skaidrumo ir morfologinės ekonomijos santykio (Štekauer 2016, 56), tad dūrinių semantikos tyrimai gali būti naudingi ieškant atsakymų į aktualius bendrinės kalbos, būtent leksikono formavimo klausimus. Taip pat svarbu dūrinių semantiką tirti gretinamuoju bei tipologiniu aspektais, ieškoti kalbų semantinių panašumų ir skirtumų, nes lyginamieji darbai turi ne tik grynai akademinę, bet ir taikomąją vertę (pavyzdžiui, vertimo srityje).

Darbo objektas, tikslas ir uždaviniai. Šio darbo **objektas** – lietuvių ir latvių kalbos sudurtiniai daiktavardžiai bei jų atitikmenys atitinkamai latvių ir lietuvių kalbose. Šio darbo **tikslas** – išanalizuoti lietuvių ir latvių kalbų sudurtinių daiktavardžių semantiką, t. y., ištirti, kokie santykiai slypi tarp dūrinio komponentų, ir atsižvelgiant į tai palyginti sudurtinius daiktavardžius su jų atitikmenimis vertime. Darbo **uždaviniai**:

1. Suklasifikuoti lietuvių ir latvių kalbomis parašytuose romanuose rastus sudurtinius daiktavardžius pagal jų formaliąją sandarą bei komponentų sintaksinius bei semantinius santykius.

2. Išanalizuoti dūrybos tendencijas lietuvių ir latvių kalbose remiantis trijų pakopų dūrinių klasifikacija: pagal morfologinę struktūrą, dūrinio sandų tarpusavio sintaksinius-semantinius ir grynai semantinius santykius, ypatingą dėmesį skiriant semantiniam dūrybos aspektui.

3. Palyginti lietuviškuose ir latviškuose romanuose rastus dūrinius su jų atitikmenimis vertime atitinkamai į latvių ir lietuvių kalbą.

4. Aptarti sudurtinių daiktavardžių darybos lietuvių ir latvių kalbose panašumus ir skirtumus iš semantinės perspektyvos.

Tiriamoji medžiaga ir metodai. Darbe analizuojami sudurtiniai daiktavardžiai, išrinkti iš Romualdo Granausko romanų *Kenotafas* (2005, 172 p.) ir *Rūkas virš slėnių* (2007, 276 p.), Ingos Abelės romano *Uguns nemodina* (2001, 226 p.) ir Noros Ikstenos romano *Jaunavas mācība* (2001, 148 p.), taip pat šių dūrinių atitikmenys vertimuose atitinkamai į latvių ir lietuvių kalbas. Renkantis romanus, buvo žiūrėta, kad šie būtų panašios apimties, parašyti ir publikuoti panašiu laikotarpiu (XX a. pab.–XXI a. pr.) bei kad romanuose vartojama kalba būtų standartinė, t. y., kad rasti pavyzdžiai daugiausia būtų bendrinės kalbos ir darybiškai (sinchroniškai) skaidrūs. Plačiau apie pačių dūrinių atranką kalbėsiu 3 šio darbo skyriuje.

Tyrimui atlikti taikytas sinchroninės darybinės analizės ir lyginamasis metodai. Tyrimo medžiagai susisteminti ir kiekybiškai apdoroti pasitelkta *Microsoft Excel* elektroninė skaičiuoklė.

Darbo struktūra. Darbas sudarytas iš dviejų – teorinės ir tiriamosios – dalių. Teorinėje dalyje pristatoma dūrybos ir dūrinio apibrėžtis, trumpai aptariama su šiomis apibrėžtimis susijusi problematika, atkreipiant dėmesį į baltų kalbų specifiką. Taip pat pristatomos tyrime pasitelkiamos dūrinių klasifikacijos, akcentuojant semantinę dūrinių klasifikaciją. Po to apžvelgiami bendri dūrinių semantikos analizės bruožai ir pagrindiniai modeliai. Tiriamoji dalis skaidoma į smulkesnius skyrius. Pirmiausia aprašoma rastų lietuvių kalbos dūrinių analizė remiantis semantine jų klasifikacija bei pateikiama duomenų interpretacija, vėliau šie dūriniai lyginami su atitikmenimis vertime. Analogiškai aprašoma ir latviškuose romanuose rastų dūrinių semantikos bei jų atitikmenų vertime analizė. Galiausiai tyrimo rezultatai apibendrinami ir pateikiamos išvados. Darbo pabaigoje pateikiami literatūros ir šaltinių sąrašas, santrumpų sąrašas bei priedai.

2 Teorinė dalis

2.1 Dūrybos ir dūrinio apibrėžtis bei problematika

2.1.1. Dūrybos apibrėžtis ir problematika

Kalbotyroje būta įvairių dūrybos (kompozicijos) interpretacijų – daugiausia dėl daugybės dūrybos modelių, varijuojančių skirtingose kalbose, bei glaudaus sintaksės ir dūrybos ryšio (štai struktūralistai, sekdami Benveniste'ą, dūrybą vadino „mikrosintakse“¹). Tradiciškai dūryba apibrėžiama kaip vienas iš pagrindinių kalboje įmanomų naujų žodžių darybos procesų, kuris apima dviejų leksikone jau egzistuojančių kamienų sujungimą į vieną sudėtingesnę kamieną, kuris gali įeiti į kalbos leksikoną kaip nusistovėjęs morfologinis vienetas². Tačiau, suprantama, ši samprata yra gana abstrakti ir neaprepianti viso dūrybos proceso kompleksiskumo. Jau iš tradicinio apibrėžimo galima suprasti, kad dūryba yra vienas iš žodžių darybos būdų (šalia prefiksacijos, sufiksacijos ir paradigmatizacijos, nors iki sinchroninės kalbotyros iškilimo, dūrybą suvokiant kaip diachroninį reiškinį, dūryba ir prefiksacija buvo laikomi vienu žodžių darybos būdu, o latvių kalboje ši perskyra atsirado kartu su 1957 m. MLVG). Vadinasi, kaip ir visiems žodžių darybos būdams, dūrybai būdingas darybos formantas. Šiuo atveju tai – formalusis dviejų žodžių sujungimas į vieną³, taigi, darybos priemonė nemateriali ir procesuali⁴, dėl to sunku apčiuopti tokios žodžių darybos formantą. Dūrybai taip pat būdingas vieno kirčio atsiradimas, dažnai ir specifinė galūnė (baltų kalboms būdingi dūrybos bruožai).

Kadangi dūryba – vienas iš žodžių darybos būdų, svarbu atsižvelgti į darybos opoziciją, kurioje atspindi darybos motyvacija⁵. Urbutis (2009, 49) aiškiai pabrėžia, kad, kalbant apie darybos opozicijas, omeny visų pirma turimos ne kamienų, o pačių žodžių opozicijos. Sekant šia logika galima sakyti, kad darybos opoziciją pagal jai būdingą binariškumo principą sudaro darinys ir pamatinis žodis, o konkrečiai dūryboje – keli pamatiniai žodžiai. Yra teigiančių, jog dūrinys pamatuojamas ne dviem žodžiais, o sintaksine konstrukcija ar ištisu sakiniu, kurio dalis komponentų darybos procese redukuojami ir galutiniame produkte, t. y., paviršinėje dūrinio struktūroje jų nebesimato (ELL 658). Tokia dūrinio motyvacijos samprata gana paranki analizuojant dūrinio semantiką, tuo tarpu pirmoji aktualesnė kalbant apie dūrinio struktūrą.

¹ Urbutis 2009, 49.

² Burkhardt, Steger, Wiegand 2000, 897.

³ LKG 148.

⁴ LVG 198.

⁵ Iš esmės darybos motyvacija yra iš užkalbinės tikrovės kylantis darinio formos pagrindimas, pavyzdžiui, kokie bus dūrinio komponentai, priklausys nuo tuo dūriniu pavadinamo objekto ar reiškinių tam tikro požymio, kuris įeina į enciklopedinių ar kitokių kontekstinių žinių apie tą objektą ar reiškinį lauką (plačiau žr. Urbutis 2009, 69–72). Tai reiškia, kad darybos motyvacija yra glaudžiai susijusi su semantika, todėl ji ypač aktuali šiame darbe.

Kalbant apie bet koki kalbinį reiškinį neišvengiamai susiduriama su tarpkalbiniais skirtumais, kurie ir užkerta kelią universalios dūrybos apibrėžties formavimuisi. Aptarta dūrybos apibrėžtis aprėpia daugelį įvairių pasaulio kalbų dūrybos aspektų, tačiau konkrečiai baltų kalbos dūrybos specifika, kuri šiame darbe labiausiai ir rūpi, atspindėta tik apgraiškomis, paminint pačius bendriausius dūrybos aspektus, todėl, atsižvelgiant į baltų kalboms būdingus žodžių darybos procesus, dūrybos apibrėžtį būtų galima plėsti ir tikslinti. Visų pirma, baltų kalbų⁶ dūrybai būdingi jungiamieji elementai. Lietuvių kalboje tai – balsiai (koks bus jungiamasis balsis (-a-, -i-, -o-, -u-, -ė-, -y-, -ū-, -io-, -iu-, -uo-)) ir ar jis apskritai bus, dažnai priklauso nuo pirmojo dūrinio sando kamiengalio (išskyrus -y-, -ū- ir -uo-), tačiau kartais jungiamojo baltio parinkimą lemia kitų dūrinių analogija), latvių kalboje tokie elementai gali būti sustabarėjusios pirmuoju dūrinio sandu einančio daiktavardžio kilmininko formos galūnės. Taip pat vienas iš baltų kalboms būdingų dūrybos bruožų – bendro kirčio įgijimas⁷. Latvių bei lietuvių kalbose jungiant du žodžius galutinis rezultatas dažnai turi kitokią galūnę nei antruoju dūrinio sanduėjusio žodžio (diachroniniu požiūriu vadinamąją dūrybinę priesagą (angl. *compositional suffix*, Bukelskytė-Čepelė 2017, 54). Latvių kalboje tokia dūryba priskiriama sintaksiniam-morfologinam darybos būdai (la. *sintaktiski morfoloģiskais paņēmiens*), tada pridedama ne tik kitokia nei antrojo dūrinio sando galūnė, bet ir priesaga (Vulāne 2013, 261). Lietuvių kalboje tokį galūnės ar priesagos pridėjimą šalia sandūros siūloma interpretuoti kaip mišrius darybos būdus⁸ (kompoziciją-paradigm(iz)aciją ar kompoziciją-sufiksaciją, Urbutis 2009, 341–342).

2.1.2. Dūrinio apibrėžtis ir problematika

Iš esmės **dūrinys (kompozitas arba sudurtinis žodis)** – tai dūrybos produktas, naujas žodis, gautas sujungus du kitus žodžius. Žiūrint iš žodžių darybos perspektyvos, dūrinius galima vadinti „dariniai[s], kurie remiasi iš sykio dviem pamatiniais žodžiais“ (DLKG 2009, 86). Žinoma, toks apibrėžimas neapima daugybės kitų dūrinio bruožų – kaip ir dūrybos, taip ir paties dūrinio apibrėžimas gana problemiškas. Visų pirma, kad dūrinys būtų laikomas dūriniu, jis turi atitikti tam tikrus ortografinius, fonologinius, morfologinius, sintaksinius bei semantinius kriterijus (EOL 719–722). Nors šių kriterijų aprašymas iš esmės ir padėtų priartėti prie universalios dūrinio sampratos, yra manančių, kad net ir šie kriterijai ne visai patikimi⁹. Bet kuriuo atveju, dūriniai, kaip ir dūryba

⁶ Šiame darbe aktualios tik lietuvių ir latvių kalbos, prūsų kalba paliekama nuošalyje.

⁷ Šis dūrybos kriterijus būdingas ir daugiau kalbų – tokį dūrybos kriterijų tarp daugelio kitų išskyrė Donalies, tirdama vokiečių, romanų, slavų, ugrofinų ir naująją graikų kalbas (Lieber, Štekauer 2009, 6).

⁸ Lietuvių kalboje dūrinių sandais vediniai ar kiti dūriniai paprastai neina, todėl priesagos atsiradimas antrajame dūrinio sande kartu su formaliu sudūrimu daugeliu atvejų aiškinamas kaip mišrus darybos būdas (Urbutis 1997, 153;

⁹ Lieber, Štekauer 2009.

apskritai, glaudžiai siejami su sintaksiniais procesais – nors baltų kalbotyroje ir konkrečiai šiame darbe dūrinys suprantamas kaip žodis, esama nuomonės, jog dūrinys yra ne žodis, o sintagma, t. y., žodžių junginys. Taip pat dūrinio pamatu dažnai eina ne savarankiški žodžiai, o žodžių šaknys ar kamienai¹⁰ (kurie ne visuomet savos kilmės ar galintys funkcionuoti kaip savarankiški žodžiai), todėl kai kuriose kalbose sunku nustatyti aiškią ribą tarp dūrinio ir morfologinės (atvejai su prefiksoidais ir sufiksoidais ir pan.) konstrukcijos.

Kaip užsiminiau ankstesniame skyrelyje, dūryba baltų kalbose turi specifinių niuansų, dėl kurių ir dūrybos rezultatas – dūriniai – taip pat turės savitų bruožų, jau nekalbant apie skirtumus tarp pačių baltų kalbų dūrinių. Štai latvių kalbose esama vadinamųjų kilmininkinių (la. *ģenitīveni*) sudurtinių daiktavardžių, turinčių tik kilmininko formą ir atliekančių pažyminio funkciją kokiame nors junginyje (lietuvių kalboje tokius dūrinius dažnai atitinka sudurtiniai būdvardžiai arba kilmininko formos žodžių junginiai). Kalbant apie dūrinių sandarą, esminių skirtumų neįžvelgiama ne tik baltų kalbose, bet indoeuropiečių kalbose apskritai – dūrinį sudaro pagrindinis sandas, kuris įprastai būna antras, ir apibrėžiamasis sandas, kuris įprastai būna pirmas (nepriklausomai nuo to, ar apibrėžia pagrindinį sandą ar yra jo valdomas). Analizuojant dūrinio reikšmę svarbu nustatyti, kuris sandas yra pagrindinis, kad būtų galima nustatyti sandų tarpusavio santykius. Tai – vadinamasis pagrindinio sando principas (angl. *head principle*) (Jackendoff 2016, 25).

2.2 Dūrinių klasifikacija

Kalbotyroje dūrinių klasifikacija vis dar yra daug diskusijų ir prieštaravimų keliantis klausimas – problemų kelia kiekvienos kalbos specifiškumas ir su tuo susijusi lingvistinė terminologija, taip pat klasifikacijos kriterijų gausa ir nenuoseklumas¹¹. Yra pasiūlytas ne vienas klasifikacijos būdas¹², ypač dėmesio vertas yra Sergio Bisetto ir Antoniettos Scalizės (2005) bandymas klasifikuoti dūrinius remiantis gramatiniu (sintaksiniu) kriterijumi¹³. Šiame darbe pristatysiu ir tyrimą atliksiu remdamasi baltų ir apskritai indoeuropiečių kalbotyroje labiau nusistovėjusiomis, galima sakyti, tradicinėmis dūrinių klasifikacijomis – morfologine klasifikacija (pagal tai, kuriomis kalbos dalimis eina dūrinio sandai), ir sintaksine-semantine klasifikacija (pagal dūrinio sandų sintaksinį-semantinį santykį), kurią aptarsiu išsamiau.

¹⁰ Čia visgi reiktų prisiminti Urbučio poziciją, žr. t. p. 212.

¹¹ Plačiau Lieber, Štekauer 2009.

¹² Lieber, Štekauer, 2009, 38–44.

¹³ T. p., 44–53.

2.2.1. Morfologinė klasifikacija

Sudurtinius daiktavardžius įprasta skirti pagal tai, kuria kalbos dalimi eina antrasis dūrinio sandas. Pagal tai skiriamos dvi dūrinių (daiktavardžių) klasės - daiktavardiniai (antrasis dūrinio sandas yra daiktavardis) ir veiksmažodiniai (antrasis dūrinio sandas yra veiksmažodis). Toliau daiktavardiniai dūriniai skiriami į klases pagal tai, kuriomis kalbos dalimis eina pirmasis dūrinio sandas. Baltų kalbose dažniausiai pasitaikančios sudurtinių daiktavardžių struktūrinės klasės: daiktavardis + daiktavardis (N+N), būdvardis + daiktavardis (Adj+N), dalyvis + daiktavardis (Part+N),rieveiksmis + daiktavardis (Adv+N), įvardis + daiktavardis (Pron+N), skaitvardis + daiktavardis (Num+N), abejotina prielinksnio + daiktavardžio (Prep+N) klasė (Urbutis 2009, 160–162), daiktavardis + veiksmažodis (N+V), būdvardis /rieveiksmis + veiksmažodis (Adj/Adv+V), įvardis ir veiksmažodis (Pron+V) beirieveiksmis + veiksmažodis (Adv+V). Pasitaiko atvejų, kai dūrinio struktūriniai dėmenys apsiverčia, pavyzdžiui, romanų kalbose tokių dūrinių pirmasis sandas ne tik pagrindinis semantiškai (yra apibrėžiamas antrojo sando arba jį valdo), jis dar ir nustato dūrinio skaičių ir giminę (Olsen 2012, 2140). Tačiau lietuvių kalboje kairėje atsidūręs pagrindinis sandas apsiriboja tik semantine viršenybe, o paprastai tokių dūrinių pirmuoju sandu eina daiktavardžiai *galas, pusė, vidus, vidury, viršus*, itin retai, tačiau pasitaiko ir kitokį pirmąjį sandą turinčių tokių apsivertusių dūrinių (Urbutis 1997, 152). Latvių kalboje taip pat pasitaiko apsivertusių dūrinių (konkrečiai tai – daiktavardiniai dūriniai su veiksmažodžio bendratimi einančiu pirmuoju sandu), tačiau jų sandų tvarkos pakitimas išvelgiamas tik lyginant su pamatuojančia sintaksine konstrukcija.

Šalia jau minėtų dūrinių struktūrinių modelių, galima paminėti ir dūrinių su neoklasikiniais dėmenimis, arba hibridinių dūrinių, kategoriją (plačiau žr. Inčiurnaitė-Noreikienė 2015). Tokių dūrinių morfologinis statusas prieštaringas, o, pasak Bauerio, dūriniai su neoklasikiniu dėmeniu apskritai nelaikytini dūriniais, nes šie esą pernelyg nutolę nuo dūrinio prototipo (Bauer 1998, cit. iš Inčiurnaitė-Noreikienė 2015). Orientuodamasi į prototipą¹⁴ į savo tyrimo medžiagą neįtraukiau dūrinių su sietiniais dėmenimis.

2.2.2. Sintaksinė-semantinė klasifikacija

Skyrelyje „Dūrinių klasifikacija“ jau užsiminiau apie dūrinių klasifikacijos įvairovę. Reikėtų pabrėžti, jog daugiausia diskusijų yra sukėlusį būtent sintaksinė-semantinė klasifikacija. Šiame skyrelyje apžvelgsiu kertines sintaksines-semantines dūrinių klases, kurias savo darbe pateikia Bukelskytė-Čepelė (2017) bei kuriomis aš remsiuosi šiame darbe.

¹⁴ Inčiurnaitė-Noreikienė 2015, 8 išn.

Pagal dūrinio sandų reikšmių santykį skiriami **determinatyviniai** (endocentriniai), **posesyviniai** (*bahuvrīhi*, arba egzocentriniai¹⁵), **veiksmazodžio valdomieji** (sintetiniai) ir **kopuliatyviniai** (*dvandva*) dūriniai.

Determinatyvinių dūrinių pamatą sudaro žodžių junginiai, kurių komponentus sieja prijungimo ryšiai, t. y., pirmasis komponentas toliau paaiškina, patikslina antruoju komponentu pasakytą reikšmę, taip susiaurindamas pagrindinio sando (angl. *head*) reikšmę. Determinatyviniai dūriniai dar gali būti skirstomi į priklausomuosius (angl. *dependent*) ir nusakomuosius, arba atributinius, (angl. *attributive*). Priklausomuosius determinatyvinius dūrinius paprastai atitinka sintaksinės konstrukcijos su kilmininku. Nusakomųjų dūrinių pagrindinis sandas paprastai būna daiktavardis, o apibrėžiamasis sandas gali būti būdvardis, skaitvardis ar kitos kalbos dalies žodis, atliekantis, kaip indikuoja šios dūrinių subklasės pavadinimas, atributinę funkciją. Determinatyviniai dūriniai laikomi produktyviausia dūrinių klase.

Posesyviniai dūriniai struktūriškai sutampa su determinatyviniais dūriniais, todėl kartais yra laikomi determinatyvinių dūrinių subklase. Tačiau esminis determinatyvinių ir posesyvinių dūrinių skirtumas – posesyviniai dūriniai įvardija dažniausiai gyvą būtybę, kuriai būdinga dūriniu pasakoma ypatybė, nors pačiame dūrinyje ta būtybė nepaminėta, t. y., posesyviniai dūriniai savo darybos reikšme tepasako daikto dalį, tačiau eina viso daikto pavadinimais. Tokie dūriniai paprastai vartojami kaip būdvardžiai, tačiau baltų kalbose ypač linkę daiktavardėti.

Veiksmazodžio valdomųjų dūrinių skiriamasis bruožas – jų antrasis (pagrindinis) komponentas būna veiksmazodis ar veiksmazodinis daiktavardis, o tarp dūrinio sandų išvelgiamas tam tikras valentingumas, t. y. pirmasis dūrinio sandas eina veiksmo, įvardijamo antruoju sandu, objektu, rečiau subjektu. Šie dūriniai pagal savo darybines reikšmes skirstomi į asmenų pavadinimus, instrumentų (įrankių) pavadinimus bei veiksmo atlikimo laiko pavadinimus. Šie dūriniai gali priklausyti ir posesyvinių dūrinių kategorijai, kai antrasis dūrinio sandas atlieka būdvardžio funkciją.

Kopuliatyvinio dūrinio abu sandai yra sintaksiškai ir semantiškai lygiaverčiai, lygiai savarankiški, vienas kito neaiškina, jų darybos reikšmę sudaro paprasta sandų reikšmių suma. Šie dūriniai baltų kalbose pasitaiko labai retai, o į latvių kalbą atėję kaip vokiečių kalbos kalkės.

2.2.3. Netiesioginės reikšmės dūriniai

Pagal dūrinio leksinės ir darybinės reikšmės santykį dūriniai dar skirstomi į **metaforinius**, **metoniminius** ir **metoniminius-metaforinius** dūrinius (Urbutis 1997, 152). Baltų kalbose metoniminiais dūriniais laikomi daugiausia posesyviniai dūriniai, tačiau pasitaiko, kai

¹⁵ Endocentrinius ir egzocentrinius dūrinius, kaip juos yra įvardijęs Bloomfieldas, įprasta vadinti determinatyviniais ir posesyviniais dūriniais (Jarmalavičius 2014, 20).

metonimiškai perkeliamos ir veiksmožodžio valdomųjų ar net kopuliatyvių dūrinių reikšmės (tiesa, tai daugiau interpretacijos klausimas, pavyzdžiui, ar *gelžbetonį* laikyti ir betonu, ir geležimi simultaniškai, ar tai – atskiras objektas, kurio sudėtis, bet ne pats objektas, pasakoma dūriniu) (Lieber 2016, 47, 51–52). Metaforiniai dūriniai savo ruožtu taip pat gali priklausyti bet kuriai semantinei-sintaksinei klasei, išskyrus galbūt posesyvinius dūrinius, kurių išskyrimo pagrindas yra būtent metonimiškumas (nebent tai būtų metoniminiai-metaforiniai dūriniai).

Benczes (2006) metaforinius ir metoniminius dūrinius vadina **kūrybiniais** (angl. *creative compounds*) ir klasifikuoja juos dar smulkiau, savo klasifikaciją grįsdama kognityvinės lingvistikos principais, t. y., pagal tai, kurią dūrinio dalį aktyvuoja konceptualioji metafora ar (ir¹⁶) metonimija – apibrėžiamąjį sandą, pagrindinį sandą, abu sandus, apibrėžiamojo ir pagrindinio sandų santykį¹⁷ ar visą dūrinių (Benczes 2006, 90).

Daugelis mokslininkų, klasifikudami dūrinius, metaforinius paprasčiausiai apeidavo, laikydami juos leksikalizacijos atvejais, kurie yra sinchroniškai neanalizuotini, nes pernelyg semantiškai neskaidrūs (Dirven ir Verspoor, cit. iš Benczes 2006, 89). Šiame darbe metaforinių dūrinių giliau taip pat neanalizuosiu (tam reikėtų atskiro darbo), tačiau aptiktus atvejus glaustai apibendrinsiu atsižvelgdama į minėtą kognityvinės lingvistikos principą¹⁸.

2.2.4. *Smulkesnė dūrinių semantinė klasifikacija*

Kadangi dūriniai – tai žodžių darybos rezultatas, natūralu, kad jie įgyja tam tikras darybos reikšmes, kurios dažnai bent iš dalies sutampa su leksinėmis reikšmėmis (jei šie dūriniai ne metaforiniai ar metoniminiai) ir pagal kurias gali būti skirstomi į tam tikras semantines kategorijas (būdingas daiktavardžiams apskritai): dūriniais galima pavadinti įvairius daiktus, gyvas būtybes ar abstrakčias sąvokas, taip pat dūriniais galima nurodyti asmens užsiėmimą, išvaizdos požymius ar kitus būdingus požymius; galūniniai (padaryti morfologiniu-sintaksiniu būdu) dūriniai dažnai vartojami įvairiems daiktams, darbo įrankiams, vietoms, floros ir faunos realijoms pavadinti. Aktyviai pasidaromi abstrakčių sąvokų – būsenų, ypatybių, veiklų, sričių, laikotarpių, procesų, gamtos reiškinių ir t. t. – pavadinimai (Vulāne 2013, 261–262). Yra dūrinių, kurie eina asmenų pavadinimais, pavyzdžiui, *bahuvrīhi* tipo daiktavardiniais dūriniais su pirmuoju veiksmožodiniu

¹⁶ Dūrinius, kuriuos aktyvuoja ir konceptualioji metonimija, ir metafora, tradiciškai laikysiu metaforiniais-metonimiais dūriniais.

¹⁷ Benczes išskiriami metoniminiai dūrinio sandų santykiai būdingi ir tiesioginės reikšmės determinatyviniams dūriniais (Benczes 2006, 160–162).

¹⁸ O metoniminiai dūriniai šiame darbe suvokiami ne kaip tokie, kurių vieną iš komponentų aktyvuoja konceptualioji metonimija, bet taip, kaip juos apibrėžė Bukelskytė-Čepele (žr. 2.2.2 skyrelyje apie posesyvinius dūrinius). Jei, vis dėlto, ieškotume pastarojo apibrėžimo sąsajų su kognityvine lingvistika, metoniminius dūrinius būtų galima suvokti kaip tokius, kurių komponentų visuma (t. y., visas dūrinys) yra aktyvuojama konceptualiosios metonimijos, būtent metonimijos DALIS VIETOJ VISUMOS (Benczes 2006, 157–158).

sandu dažniausiai nusakomi pajuokiamąją reikšmę turintys asmenų pavadinimai, vartojami šnekamojoje kalboje (Urbutis 1997, 152). Žiūrint į dūrinio semantinę visumą, neišvengiamai atsižvelgiama ir į konkrečias dūrinio sandų reikšmes, tiksliau, tų reikšmių santykį (Jakaitienė, Laigonaitė, Paulauskienė 1976, 253) (žinoma, atsižvelgiama ir į dūrinių struktūrą), tad čia jau kalbama apie semantinę dūrinių klasifikavimą. Tokį klasifikavimą būtų galima laikyti sintaksinės-semantinės klasifikacijos patikslinimu, būtent akcentuojant semantinę dalį.

Kadangi semantinė dūrinių klasifikacija, kaip jau minėjau, – daugiasluoksnis procesas, kai kurias dažniausiai skiriamas klases pateiksiu lentelėje, kurioje matyti anksčiau aptartų dūrinių klasifikacijų sąveika, o jos paskutinėje skiltyje ir atsispindės semantinės dūrinių kategorijos¹⁹ (žr. 1 lentelę).

1 Lentelė. Semantinė dūrinių klasifikacija (Jakaitienė et al. 1976, 276–277)

Determinatyviniai dūriniai su pagrindiniu daiktavardiniu sandu (nusakomieji)				
Pagrindinis sandas		Apibrėžiamasis sandas		Kas rodoma apibrėžiamuoju sandu
I	II	I	II	
	dktv.	dktv.		paskirtis priklausymas vieta medžiaga
dktv.			dktv.	
	dktv.	būdv.		būdinga išskirtinė ypatybė
	dktv.	sktv.		skaičius, eilė
	dktv.	dalyvis		būdinga išskirtinė ypatybė
	dktv.	priev.		
	dktv.	priel.		vieta
Determinatyviniai dūriniai su pagrindiniu veiksmažodiniu sandu (valdomieji)				
	vksm.	dktv.		veiksmo objektas veiksmo subjektas
	vksm.	būdv. (ar priev.)		veiksmo ypatybė
	vksm.	iv.		veiksmo objektas
	vksm.	priev.		
Kopuliatyviniai dūriniai				
I sandas			II sandas	
dktv.			dktv.	

Panašiai dūrinius yra klasifikavę Marchandas, Jespersenas (Olsen 2012, 2122), Jackendoffas (Jackendoff 2016) ir daug kitų skirtingų kalbotyros mokyklų atstovų, kurie, viena

¹⁹ Iš esmės dūriniai, kaip ir priesagų, priešdėlių ar galūnių vediniai, gali pavadinti asmenį, objektą, ypatybę ir t. t., tačiau esminis dūrinių ir vedinių skirtumas – dūryboje nesama formantų, kurie turėtų tokį semantinį krūvį, kaip, pavyzdžiui, darybinės priesagos, todėl dūrinių negalima skirstyti į įprastas darybos kategorijas, o patogiau juos klasifikuoti būtent pagal dūrinio sandų reikšmių santykį (Urbutis 1965; 1978; Olsen 2012, 2120).

vertus, įžvelgė daugiau santykių galimybių, kita vertus, neskyrė lentelėje paminėtų klasių (ar jas tiesiog įvardijo skirtingai). Akivaizdu, kad vienos idealios dūrinių semantinės klasifikacijos nesama, o, kaip pastebi Lieber (ten Hacken 2016, 53), yra dūrinių, kūrinių sandų santykis gali būti bet koks, t. y., nepaklūstantis jokiems klasifikacijos dėsningumams. Vis dėlto, žvelgiant į buvusias klasifikacijas neišvengiamai galima pastebėti išryškėjusių bendrų klasių, kuriomis remsiuosi ir kurias išdėstysiu savo tyrime.

2.3 Dūrinių semantinės analizės metmenys

Jau kalbėjau apie tai, jog dūrybai, kaip ir kitiems žodžių darybos būdams, labai svarbus darybos motyvacijos parinkimas, kuris iš esmės yra semantinės prigimties. Žinoma, nereikėtų painioti semantinės žodžių motyvacijos, kuomet naujų žodžių nepasidaroma, tik jau egzistuojantiems pritaikoma nauja, perkeltinė, reikšmė²⁰, su dūrybos motyvacija, kurią lemia dūrinio komponentų sintaksiniai-semantiniai santykiai (jie šiame darbe aktualiausi). Pasak Ronaldo W. Langackerio, „dūrinio reikšmė nėra tiesiog jo komponentų reikšmių suma – dūrinio komponentai motyvuoja dūrinio reikšmę suteikdami prieigą prie semantinių tinklų“ (Langacker, cit. iš Benczes 2006, 100). Kitaip tariant, esminė dūrinio reikšmės dalis yra dūrinio komponentų tarpusavio santykis, o šiam santykiui apibrėžti reikalinga atsižvelgti į tris faktorius: a. komponentų semantiką; b. dūrybos dėsnių semantiką; c. ekstralingvistinę informaciją, atsiradusią leksikalizavus dūrinių²¹. Pirmuoju atveju atsižvelgiama į pačių komponentų reikšmės atskirai, paskui žiūrima, kaip šie komponentai gali santykiauti – vienas valdo ar apibrėžia kitą, galiausiai analizuojamas pats dūrinys kaip komponentų reikšmių ir jų santykio visuma. Minėto santykio analize grindžiami pagrindiniai dūrinio reikšmės analizės modeliai, kuriuos toliau ir apžvelgsiu.

Dūrinių semantika domėtasi jau struktūrinės (aprašomosios) kalbotyros laikais – remdamasis sintakse dūrinius klasifikavo Jespersenas, Hatcher yra pateikusi itin abstrakčią, schematizuotą simetrinę dūrinių semantinę klasifikaciją, Marchandas dūrinius vadino „redukuotais sakiniiais“²² ir siūlė dūrinių reikšmės aiškinti pasitelkus sinonimiškas sintaksines konstrukcijas, tačiau visa tai – tik nelabai sėkmingas bandymas aiškinti reikšmę struktūriškai, apeinant pačią jos esmę. Dūrinių semantikos tyrimai įgijo naują formą išaugus generatyvinės gramatikos populiarumui. Rimtesniu bandymu aiškinti dūrinių reikšmės galima laikyti generatyvinės semantikos požiūriu paremtą Leeso (Lees 1960, cit. iš ten Hacken 2016) teoriją, pagal kurią dūrinio ir jo parafrazės / definicijos giliosios struktūros (angl. *deep structure*) yra tapačios, tik dūrinio išorinėje

²⁰ Urbutis 2009, 73

²¹ ten Hacken 2016, 2.

²² Marchand, cit. iš Olsen 2012, 2122.

struktūroje šios neatsispindi. Toks požiūris buvo sukritikuotas Katzo ir Postalio (1964, cit. iš ten Hacken 2016), kuriems toks giliosios struktūros elementų redukovimas dūrinio išorinėje struktūroje pasirodė pernelyg radikalus. Taip buvo pasiūlyti transformacinių derivacijų ribojimai (angl. *constraint of transformational derivations*) (Katz, Postal 1964, cit. iš ten Hacken). Ypač svarbų darbą dūrinių semantikos tyrimų srityje yra atlikusi Levi (1978, cit. iš ten Hacken 2016). Remdamasi dūrybos dėsnių semantikos (angl. *the semantics of compounding rule*) faktoriumi Levi formuoja atstatomai ištrinamų predikatų (angl. *recoverably deletable predicates*, RDP) teoriją. Pagal šią teoriją Levi apibendrina devynis RDP (a. SUKELTI_{1,2}, b. TURĖTI_{1,2}, c. GAMINTI_{1,2}, d. NAUDOTI, e. BŪTI, f. VIDUJE, g. PASKIRTIS (angl. *FOR*), h. IŠ, i. APIE), kuriuos taikyti nustatant dūrinio reikšmę galima labai įvairiai. Kadangi dėl neaiškumo ir neišbaigtumo Levi teorija sulaukė nemažai kritikos, greitai buvo pasiūlyta kita – Allen (1978) teorija, kuri remiasi dviem principais, kitaip vadinamais sąlygomis (angl. *conditions*)²³.

Iki šiol aptartos teorijos, nors turi sekėjų, taip pat turi nemažai trūkumų ir yra tobulintinos. Šiuo metu patikimiausiais laikomi trys dūrinių semantikos tyrimų modeliai, kurie jau kiek nutolę nuo generatyvistinių idėjų, tačiau kuriems, be abejo, daug įtakos turėjo anksčiau minėtosios teorijos. Tai Rayaus Jackendoffo, Rochellės Lieber ir Pavolo Štekauerio dūrinių semantikos modeliai, kuriuos plačiau komentuoja ten Hackenas (2016).

Jackendoffo modelis vadinamas **lygiagrečios architektūros** (angl. *Parallel Architecture*, PA) **modeliu**. Šiuo modeliu Jackendoffas formuoja konceptualiąsias struktūras, lygiagrečiai paremtas fonologija, sintakse ir semantika, o visi trys kalbos sluoksniai modelyje funkcionuoja lygiavertiškai. Taip pat svarbūs konceptualiosios struktūros elementai yra vadinamosios pamatinės funkcijos (angl. *basic function*), kurios primena Levi aprašytus RDP ir kurios padeda tiksliai įvardyti dūrinio komponentų semantinę ryšį. Be to, Jackendoffas, kalbėdamas apie dūrinių reikšmes, pabrėžia ekstralingvistinės dūrinio vartojimo situacijos svarbą: „[S]emantinė [dūrinio] interpretacija ypač priklauso nuo jungiamų žodžių pragmatikos ir vartosenos konteksto pobūdžio“²⁴.

Lieber **leksinės semantikos modelis** apima ne tik dūrinius, bet ir darinius apskritai, t. y., šis modelis grindžiamas žodžių daryba. Lieber žodžių reikšmes skaido į semantinius griaučius, susidedančius iš „tų leksinių ir darybinių reikšmių aspektų, kurie yra sintaksiškai relevantiški“, ir semantinę kūną, kuriam priklauso pamatinių žodžių leksinės (enciklopedinės) reikšmės ir kuriame

²³ Šias sąlygas ten Hackenas (2016, 5) perfrazavęs pateikia taip:

1) jeigu $[X Y]_Z$ yra dūrinys, Z yra Y ;

2) jeigu $[X Y]_Z$ yra pirminis dūrinys, santykis tarp X ir Y gali kisti. Y reikšmė kuria laisvas pozicijas, kurias gali užpildyti tinkamas pagal savo reikšmę X .

²⁴ Čia ir toliau iš anglų kalbos versta šio darbo autorės.

slypi dūrinio sandus siejantys ryšiai. Dūrinio semantinių griaučių atskiros dalys (komponentų griaučiai) siejamos remiantis koindeksacijos principu (angl. *principle of coindexation*). Tokia darinių analizė primena struktūrinės semantikos šalininkų išplėtotą komponentinę analizę. Savo modelį Lieber konstruoja remdamasi Scalizės ir Bisetto (2009) dūrinių klasifikacija.

Pavolo Štekauerio dūrinių semantikos analizės modelis dūrybą analizuoja iš **onomasiologinės perspektyvos**. Čia atsiribojama nuo dūrinio struktūros, taip pat daug dėmesio skiriama leksikalizacijai. Šis modelis grindžiamas aštuoniais onomasiologiniais tipais (angl. *onomasiological types*, OT), išskirtais pagal semantinių komponentų ir juos išoriškai perteikiančių morfemų santykį²⁵. Modelis yra kognityvinės prigimties, o tai reiškia, jog dūrinio reikšmė ir egzistavimas priklauso nuo kalbėtojo. Tuo remdamasis Štekaueris aprašo įvardijimo procesą: kalbėtojas, norėdamas įvardyti kokį nors esinį, savo mentaliniame leksikone ieško tinkamų morfemų, kurios atitiktų esinio semantinius komponentus, o tų morfemų atranka siaurinama pačių morfemų sintaksinių apribojimų bei su kalbėtoju susijusių ekstralingvistinių veiksnių²⁶.

²⁵ Angl. *Morpheme-to-Seme-Assignment Principle*, MSAP (Štekauer 2016, 54).

²⁶ Čia kalbama apie su produktyvumu susijusio kūrybiškumo ribojimus (angl. *creativity within productivity constraints*, Štekauer 2016).

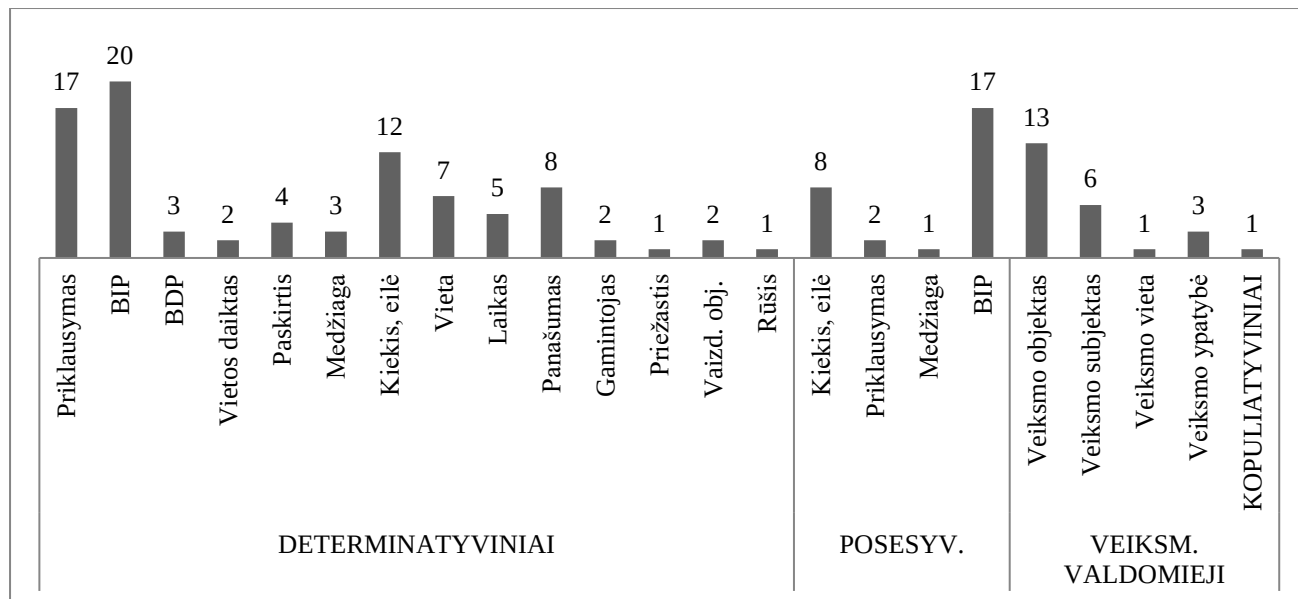
3 Dūrinių semantinė analizė lietuvių ir latvių kalbose

Toliau bus aprašomas tyrimas – dūrinių analizė pagal semantinę klasifikaciją bei palyginimas su jų atitikmenimis vertime. Matyti, kad tyrimas išsiskiria į dvi dalis. Pirmojoje tyrimo dalyje (3.1 ir 3.3 skyreliai) dūriniai pirmiausia buvo klasifikuojami pagal jų morfologinę struktūrą, po to – pagal jų sandų sintaksinius-semantinius ryšius. Remiantis šiomis klasifikacijos pakopomis galiausiai išskirtos grynai semantinės dūrinių klasės, kurios darbe ir pateikiamos, o jų aprašymuose atsispindi ankstesnės klasifikacijos pakopos. Antrojoje tyrimo dalyje (3.2 ir 3.4 skyreliai) dūriniai klasifikuojami į grupes pagal jų atitikmenų vertime struktūrą, paskui kiekvienos grupės dūriniai aprašomi remiantis pirmojoje tyrimo dalyje naudotomis klasifikacijomis ir pastebėtomis įžvalgomis.

3.1 Dūrinių sintaksinė-semantinė klasifikacija Romualdo Granausko romanuose *Kenotafas* ir *Rūkas virš slėnių*

Iš viso tirti 139 dūriniai²⁷ iš lietuviškų romanų. Į tyrimo imtį įtraukta 87 determinatyviniai (63 %), 28 posesyviniai (20 %), 23 veiksmažodžio valdomieji (16 %) ir 1 kopuliatyvinis dūrinys (1%) (žr. 1 paveikslą).

1 paveikslas. *Lietuviškų dūrinių semantinė ir sintaksinė-semantinė klasifikacija (vienetais)*

²⁷ Atmesta nemažas skaičius dūrinių, kurie kartojasi abiejuose romanuose (daugiausia savaitės dienų pavadinimai ar kiti dažniau vartojami žodžiai), tačiau kai kurie besikartojantys dūriniai tyrimo imtyje liko, nes skiriasi jų atitikmenys vertime.

Kadangi mano tyrimo tikslas lyginti dviejų kalbų dūrinius, abiejuose lietuvių kalba rašytuose romanuose rastus dūrinius analizuosiu kartu (taip pat ir latviškuose romanuose rastus dūrinius).

3.1.1. Determinatyviniai dūriniai

Determinatyvinių dūrinių sandų tarpusavio santykiai įvairuoja labiausiai – išskiriamos 14 semantinių klasių:

Priklausymas. Šiai klasei priklauso dūriniai, kurių S1 įvardijamas objektas, kurio dalimi yra S2 įvardijamas objektas (1–3) arba kuriam priklauso S2 įvardijamas objektas (4).

(1) <i>eglišakis</i> (Ken _{lie} 135)	(3) <i>žiedlapis</i> (RVS _{lie} 269)
(2) <i>nugarkaulis</i> (RVS _{lie} 114)	(4) <i>gandralizdis</i> (RVS _{lie} 8)

Šiai klasei taip pat priklauso nemažai dūrinių su sandu *galas* (5–7), yra ir dūrinys su sandu *viršus* (8):

(5) <i>galugerklis</i> (RVS _{lie} 51)	(7) <i>lentgalis</i> (Ken _{lie} 146)
(6) <i>šiaudgaliai</i> (Ken _{lie} 119)	(8) <i>viršugalvis</i> (RVS _{lie} 213)

Atkreiptinas dėmesys į šių dūrinių struktūrą – visais atvejais apibrėžiamuoju sandu nurodomas objektas, kuriam priklauso pagrindiniu sandu įvardijamas *galas* ar *viršus*, tačiau (5) ir (8) pavyzdžiuose pagrindinis sandas bus ne S2, kaip įprasta, o pirmasis.

Taip pat pažymėtina, kad dūriniai su sandu *galas* yra problemiški dar ir dėl to, jog ne visuomet aišku, kada šis sandas vartojamas tiesiogine reikšme, o kada jis yra artimas subjektyvinio vertinimo priesagai. Plačiau apie tai svarstau šio darbo 3.2.2 skyrelyje

Būdingas išskirtinis požymis. Šių dūrinių S1 nurodoma kokia nors objekto, įvardijamo S2, išskirtinė ypatybė. Daugumos šiai klasei priklausančių dūrinių struktūra yra Adj+N, tačiau kai kurių dūrinių S1 įvardijamas išskirtinis požymis yra pagrindiniu sandu įvardytu laiku vykstantis ar įvykęs įvykis, todėl gali būti išreikštas, šiuo atveju, būdvardiškai vartojama veiksmažodinės kilmės forma, pvz.: *gimtadienis* (RVS_{lie} 64) ← *gimta* + *diena*.

Kai kurių šiai klasei priklausančių dūrinių S1 reikšmės galima interpretuoti dvejopai, pavyzdžiui: (9) (a) atveju pirmuoju sandu einantis būdvardis *sunkus* gali apibūdinti pagrindiniu sandu einantį daiktavardį *vežimas*, tačiau S1 gali būti nusakoma ne S2 įvardyto objekto, o veiksmo objekto ypatybė (b). Tokiu atveju šį dūrinį būtų galima priskirti paskirties semantinei klasei.

(9) *sunkvežimis* (Ken_{lie} 31): (a) ‘sunkus vežimas’;

(b) ‘vežimas, kuriame vežami sunkūs kroviniai’.

Į šią klasę taip pat pateko dūrinys (10) *amžinatilsis* (Ken_{lie} 80) ‘mirusiojo’ reikšme. Įprastai kalbant apie mirusįjį vartojama šio dūrinio sustabarėjusi galininko forma *amžinatilsį* (dar dažniau – visas žodžių junginys *amžiną atilsį*), atliekanti pažyminio funkciją, tačiau šiuo atveju taip vadinamas pats mirusysis (ne ‘amžinas atilsis’, o ‘kas atgulė amžino poilsio / atilsio’). Tikėtina, kad viena kuri forma (kaitomas dūrinys ir sustabarėjęs galininkas) galėjo atsirasti viena iš kitos, tik sunku

nustatyti, kuri iš kurios. Būtų gana logiška, jei pirminė forma būtų tokia, su kokia susiduriame (10) pavyzdyje, o vėliau ilgainiui sustabarėjus vienai paradigmos formai (konkrečiai galininko), ši įgijo naują, pažyminio, funkciją. Kita vertus, pats dūrinio buvimo faktas liudytų, kad žodžių junginio būta anksčiau, ir dėl kalbos ekonomijos jis buvo sutrauktas į dūrinį ir imtas kaityti kaip įprastas daiktavardis. Kitas dalykas, patraukiantis dėmesį, yra šio dūrinio sandų forma: pirmasis sandas yra priesagos, antrasis – galūnės vedinys. Tai verstų manyti, kad tai ne dūrinys, o samplaika, dėl semantinės kaitos įgijusi dūrinio statusą. Galiausiai, jeigu tai vis dėlto dūrinys, ar veiksmažodiška antrojo sando prigimtis nesuponuotų, jog tai – veiksmažodžio valdomasis dūrinys, o pagal sandų semantinę ryšį priklausytų veiksmo ypatybės klasei? Klausimas lieka atviras.

Šiai klasei taip pat priklauso metaforinių dūrinių, pvz.:

(11) *griaumedis* (RVS_{lie} 99): ‘didelis, nerangus žmogus’.

Tiesiogiai šis dūrinys reikštų ‘išgriuvusį medį’, tad klausimas – kaip nuo šios reikšmės pereita prie (11) pavyzdyje esančios reikšmės. Laikantis Benczes (2006) siūlomo kognityvinio požiūrio, dūrinys yra aktyvuojamas konceptualiosios metaforos ŽMOGUS YRA MEDIS. Tuomet MEDŽIO semantinio domeno elementai perkeliama ŽMOGAUS domenui – taip žmogaus dramblota elgesena suvokiama per didelio išgriuvusio medžio vaizdinį.

Būdingas daiktinis požymis. Šiai klasei priklauso dūriniai, kurių S1 įvardijami objektai, būdingi S2 įvardijamiems objektas. Tokių dūrinių tyrimo imtyje buvo du: *vaismedis* (RVS_{lie} 13) ir *koplytstulpis* (RVS_{lie} 256). Pastarasis dūrinys galėtų priklausyti ir paskirties semantinei klasei, jei pagrindinį sandą suvoksime kaip ‘stulpą, skirtą koplytėlei pritvirtinti’.

Vietos daiktas. Šiai klasei priklauso dūriniai, kurių apibrėžiamaisiais sandais nusakomas objektas, kuris paprastai būna S2 įvardijamoje vietoje. Šiai klasei taip pat priklauso du dūriniai, abu su sandais *galas*: *galvūgalis* (Ken_{lie} 78) ir *kojūgalis* (RVS_{lie} 48). Apie šiuos dūrinius plačiau žr 3.2.2 skyrelį.

Paskirtis. Šios klasės dūrinių S1 nusakoma S2 įvardyto objekto paskirtis. Nors visi šiai klasei priklausančios dūriniai yra N+N struktūros, giluminėse šių dūrinių struktūrose atsiduria paskirtį įvardijantis veiksmas, kurį atlieka pagrindiniu sandu įvardijamas objektas. Tokiu atveju, apibrėžiamuoju sandu įvardijamas objektas bus to veiksmo tiesioginis ar netiesioginis objektas:

(12) *lietpaltis* (Ken_{lie} 58): ‘paltas, skirtas saugoti nuo lietaus’;

(13) *kraujagyslė* (RVS_{lie} 124): ‘gysla, skirta kraujui tekėti’;

(14) *kraujažolė* (Ken_{lie} 112): ‘žolė, skirta kraujui stabdyti’.²⁸

²⁸ Kaip rašyta teorinėje šio darbo dalyje, determinatyviniai dūriniai skiriami į priklausomuosius, ir nusakomuosius (žr. 2.2.2 skyrelį). Vis dėlto anksčiau neatkreipiau dėmesio į tai, jog tokia klasifikacija atspindi tik formaliąją dūrinių pusę, nes tokiais atvejais kaip, pvz., *kraujažolė*, dūrinį atitinkantis žodžių junginys ‘kraujo žolė’

Medžiaga. Šiai dūrinių klasei priklauso dūriniai, kurių S1 pavadinama medžiaga, iš kurios pagaminti arba iš kurios susideda S2 įvardijami objektai, pvz.: *geležinkelis* (Ken_{lie} 145), *žvyrkelis* (RVS_{lie} 7).

Kiekis, eilė. Dūrinių, priklausančių šiai semantinei klasei, S1 nurodomas S2 įvardijamo objekto kiekis (15, 16) ar eilė (17, 18). Paprastai šių dūrinių S1 yra skaitvardžiai, tačiau šiuo atveju didžioji dalis šios klasės dūrinių yra su pirmuoju sandu daiktavardžiu *pusė*. Apie dūrinius su sandu *pusė* plačiau 3.2.2 skyrelį.

(15) *pusplytė* (Ken_{lie} 36)

(17) *šeštadienis* (Ken_{lie} 31)

(16) *puskibiris* (RVS_{lie} 256)

(18) *trečdalis* (RVS_{lie} 55)

Vieta. Šiai klasei priklausančių dūrinių S1 nusakoma vieta S2 įvardijamo objekto atžvilgiu, pvz.: *šaligatvis* (RVS_{lie} 162). Čia taip pat pasitaikė N+N struktūros dūrinys, kurio S1 įvardijama S2 pavadinto objekto vieta, turinti ir paskirties atspalvį: *kaklaraištis* (Ken_{lie} 170). Kiti šios klasės dūriniai turi pirmuosius sandus *tarpas* (19) ir *viršus* (20).

(19) *tarpdurys* (Ken_{lie} 46)

(20) *viršugalvis* (RVS_{lie} 213)

Kaip minėta šio darbo teorinėje dalyje, dūrinių sandai *tarp-* ir *virš-* yra gana prieštaringi, nes neaišku, ar tai – daiktavardžiai *tarpas* ir *viršus*, ar naujybiniai prielinksniai *tarp* ir *virš* (tokiu atveju dūrinio statusas būtų abejotinas). Šių sandų reikšmę iš dalies įvairiai interpretuoti leidžia jų vieta dūrinio struktūroje – nors sandai *virš-* ir *tarp-* yra pagrindiniai, jie paprastai užima pirmojo sando poziciją, taip primindami priešdėlius. Vis dėlto, nors (19) ir (20) atvejais gana aišku, jog tai – dūriniai, jų statusą galėtų patvirtinti atitikmenys vertime. Apie tai žr. 3.2.2 skyrelį.

Laikas. Šiai klasei priklausančių dūrinių S1 eina daiktavardis *vidurys* arba *pusė*, todėl natūralu, kad dūrinio S1 įvardijama S2 nusakomo laiko įpusėjimo riba, pvz.: *vidurnaktis* (RVS_{lie} 64), *viduržiemis* (RVS_{lie} 194), *pusryčiai* (Ken_{lie} 107). Pastarasis pavyzdys vartojamas perkeltine reikšme: tiesiogiai šis dūrinys reiškia laiką nuo ryto pradžios iki vidurio, tačiau dažniausiai, taip pat ir nagrinėtuose romanuose, šiuo dūriniu nurodomas valgis, valgomas įpusėjus rytui. Šioje klasėje taip pat išryškėja sandų *vidurys* ir *pusė* sinonimiškumas, tačiau, kaip matyti iš 3.2.2 skyrelyje ir kitur pateiktų pavyzdžių, sandas *pusė* turi daugiau reikšmių.

Panašumas. Šios grupės bazę sudaro dūriniai su pirmuoju sandu *pus-* – tokių dūrinių S1 nurodomas panašumas į S2 įvardytą dalyką, t. y., kad dūriniu įvardijamas dalykas yra kokybiškai

formaliai būtų priklausomasis, bet vien iš tokio junginio neįmanoma spręsti apie dūrinio sandų santykį, taigi, ir apie dūrinio reikšmę (geriausiu atveju tokia motyvacijos formuluotė suponuotų dūrinio metaforiškumą). Tačiau pasitelkus enciklopedines žinias tampa aišku, kad šio dūrinio sandus sieja paskirties santykis: *augalas*<...>, *vartojamas* <...> *kraujui stabdyti* (LKŽ). Todėl čia tiesiog noriu atkreipti dėmesį į tai, jog ne visus iš pirmo žvilgsnio metaforinius dūrinius reiktų tokiais laikyti – tokios nuostatos toliau laikysiuosi šiame darbe.

nepilnas, palyginti su pagrindiniu sandu įvardijamu objektu²⁹, pvz.: *puskailiniai* (RVS_{lie} 256). Šiai grupei taip pat priklauso vienas dūrinys, kurio S1 yra būdvardis (21), ir vienas, kurio S1 – daiktavardis (22).

(21) *kiauraraštis* (RVS_{lie} 33): ‘raštas, panašus į ką nors kiauro, su kiaurymėm’;

(22) *žagarvyšnė* (RVS_{lie} 13): ‘vyšnia, panaši į žagarus’.

Gamintojas. Šiai taip pat negausiai dūrinių klasei priklauso dūriniai, kurių apibrėžiamuoju sandu nurodomas objektas, šiuo atveju gyvūnas, pagaminęs S2 įvardytą objektą: *karvašūdis* (RVS_{lie} 240), *voratinklis* (RVS_{lie} 207). Tiesa, pastarojo dūrinio sandus sieja daugiau ryšių – voras, pagaminęs tinklą, juo toliau naudojasi medžiodamas, jis tarsi jam priklauso, tad čia būtų galima išvelgti priklausymo ar net paskirties ryšį, tačiau, žinoma, tai – šalutinės reikšmės.

Rūšis. Šiai klasei skyriau dūrinius, kurių S1 nurodo S2 įvardijamo objekto rūšį. Toks dūrinys buvo vienas: *erškėtrožė* (RVS_{lie} 256).

Priežastis. Šiai grupei taip pat priklauso vienas dūrinys. Šio dūrinio S1 nurodoma S2 įvardyto objekto atsiradimo priežastis: *žvyroduobė* (Ken_{lie} 97): ‘duobė, atsiradusi iškasus žvyrą’³⁰. Matyti, kad dūrinio giluminėje struktūroje atsiranda veiksmazodis, nors paviršinė dūrinio struktūra N+N.

Vaizduojamasis (reškiamasis) objektas, turinys. Šiai grupei priklausančių dūrinių (tokių tyrimo imtyje pasitaikė du) S1 nurodomi dalykai, vaizduojami S2 įvardytame objekte: *maldaknygė* (Ken_{lie} 101), arba esantys S2 įvardyto objekto aprašomu dalyku, turiniu: *laikraštis*³¹ (Ken_{lie} 45).

3.1.2. Posesyviniai dūriniai

Posesyvinius dūrinius pagal jų sandų semantinius tarpusavio santykius galima skirti į keturias grupes:

Priklausymas. Kaip ir determinatyvinių dūrinių, šiai grupei priklausančių posesyvinių dūrinių S1 įvardijamas objektas, kuriam priklauso S2 įvardytas objektas. Gana keblus atvejis buvo dūrinys (23), tyrimo pradžioje priskirtas veiksmazodžio valdomiesiems dūriniams, tačiau ėmus dūrinį analizuoti atidžiau, šis atsidūrė posesyvinių dūrinių sintaksinėje-semantinėje klasėje. (23) matyti, jog dūriniu pavadinamas ne tiksliau apibrėžtas S2 įvardytas objektas, o objektas, neminimas dūrinio paviršinėje struktūroje, t. y., ne savas noras, o asmuo, kuriam būdingas savas noras veikti.

(23) *savanoris* (RVS_{lie} 8): ‘kas nors, veikiantis savo noru’.

²⁹ Plačiau apie dūrinius su sandu *pus-* žr. 3.2.2 skyrelį.

³⁰ <http://www.lkz.lt/Visas.asp?zodis=%C5%BEvyroduob%C4%97&lns=-1&les=-1>, žiūrėta 2018 05 06.

³¹ Šis atvejis gana keblus, nes dūrinys yra kalkė, o tai reiškia, kad ir tarp dūrinio sandų esančius semantinius ryšius sinchroniškai analizuoti gana rizikinga.

Būdingas išskirtinis požymis. Tai – gausiausia posesyvinių dūrinių klasė. Šiai klasei priklauso dūriniai, kurių apibrėžiamaisiais sandais įvardijamas koks nors pagrindiniu sandu įvardyto objekto išskirtinis požymis: spalva (24–26), forma ar kiti fiziniai požymiai (27–29).

(24) *mėlynakis* (RVS_{lie} 13)

(27) *kreivaragė* (Ken_{lie} 118)

(25) *baltaraištis* (Ken_{lie} 94)

(28) *ilgakiškis* (RVS_{lie} 48)

(26) *tamsiaplaukis* (RVS_{lie} 13)

(29) *kietakaktis* (Ken_{lie} 78)

Kiekis, eilė. Šiai dūrinių klasei priklauso dūriniai, kurių S1 nurodomas S2 įvardytų objektų kiekis, pavyzdžiui: *dviratis* (RVS_{lie} 13), *devynšakė* (RVS_{lie} 56), *vienakojis* (RVS_{lie} 156). Į vieno šiai klasei priklausančio dūrinio struktūrą įeina sudurtinis kiekinis skaitvardis: *pusantracolis* (RVS_{lie} 236). Čia taip pat pateko dūrinys *triauxė* (RVS_{lie} 42) ‘ausis dengianti kepurė’, kuris ne tik pats yra metoniminis, bet ir jo S2 vartojamas perkeltine reikšme: *ausis* čia suprantama kaip ausį dengianti atlėpusi kepurės dalis, tad sandą aktyvuoja konceptualioji metonimija PASKIRTIS VIETOJ OBJEKTO (kadangi tų kepurės dalių paskirtis yra dengti ausis, pats objektas įvardijamas paskirties objekto pavadinimu).

Medžiaga. Šiai klasei priklauso vienas tyrimo imties dūrinys, kurio S1 įvardijama, iš ko pagamintas S2 įvardytas objektas: *medpadis* (Ken_{lie} 22). Beje, tyrimo imtyje pasitaikė toks pat tiesioginės reikšmės (determinatyvinis) dūrinys.

3.1.3. Veiksmažodžio valdomieji dūriniai

Veiksmažodžio valdomieji dūriniai gali būti skirstomi į tokias semantines klases:

Veiksmo objektas. Šios klasės dūrinių S1 įvardijamas S2 nusakomo veiksmo objektas:

(30) *bulviakasis* (RVS_{lie} 23)

(33) *savižudis* (RVS_{lie} 25)

(31) *rankšluostis* (RVS_{lie} 10)

(34) *šlapdriba* (Ken_{lie} 64)

(32) *vainiksegis* (RVS_{lie} 34)

Kiek įdomesnis yra (34) pavyzdys. Čia dūrinio pirmąjį sandą galima interpretuoti dvejopai: kaip veiksmo objekto ypatybę, kuri metonimiškai atstoja patį objektą (‘drimba tai, kas šlapia’), arba kaip veiksmo ypatybę (‘šlapiai drimba’).

Veiksmo subjektas. Šių dūrinių S1 įvardijami objektai, kurie atlieka S2 nusakytą veiksmą, pavyzdžiui.: *lapkritis* (Ken_{lie} 64), *saulėlydis* (RVS_{lie} 22), *takoskyra* (RVS_{lie} 7). Pastarojo dūrinio pirmuoju sandu įvardijami net keli subjektai, o antruoju sandu nurodomas tų subjektų tarpusavio veiksmas: ‘takai skiriasi / atsiskiria’.

Veiksmo ypatybė. Dūrinių, priklausančių šiai klasei, S1 nurodoma S2 įvardyto veiksmo ypatybė:

(35) *garsiakalbis* (Ken_{lie} 127)

(36) *naujakurys* (RVS_{lie} 8).

Veiksmo vieta. Šiai klasei priklauso dūrinys, kurio S1 nurodoma S2 įvardyto veiksmo vyksmo vieta, pvz.: (37). Matyti, jog šio dūrinio S1 įvardyta vieta gali būti nurodoma prielinksnine konstrukcija, čia veiksmo vieta konceptualizuojama kaip vieta, ne kurioje veiksmas vyksta, bet link kurios jis yra nukreiptas, konkrečiai plokštuma. Taip pat šio dūrinio S1 būtų galima interpretuoti kaip S2 įvardyto veiksmo paskirties objektą.

(37) *staltiesė* (Ken_{lie} 58): ‘tiesti ant stalo / tiesti stalą’.

3.1.4. *Kopuliatyviniai dūriniai*

Į tyrimo imtį pateko tik vienas lietuviškas kopuliatyvinis dūrinys: *gelžbetonis* (Ken_{lie} 32). Abu dūrinio sandai žymi dūriniu įvardijamo objekto lygiavertes sudedamąsias dalis.

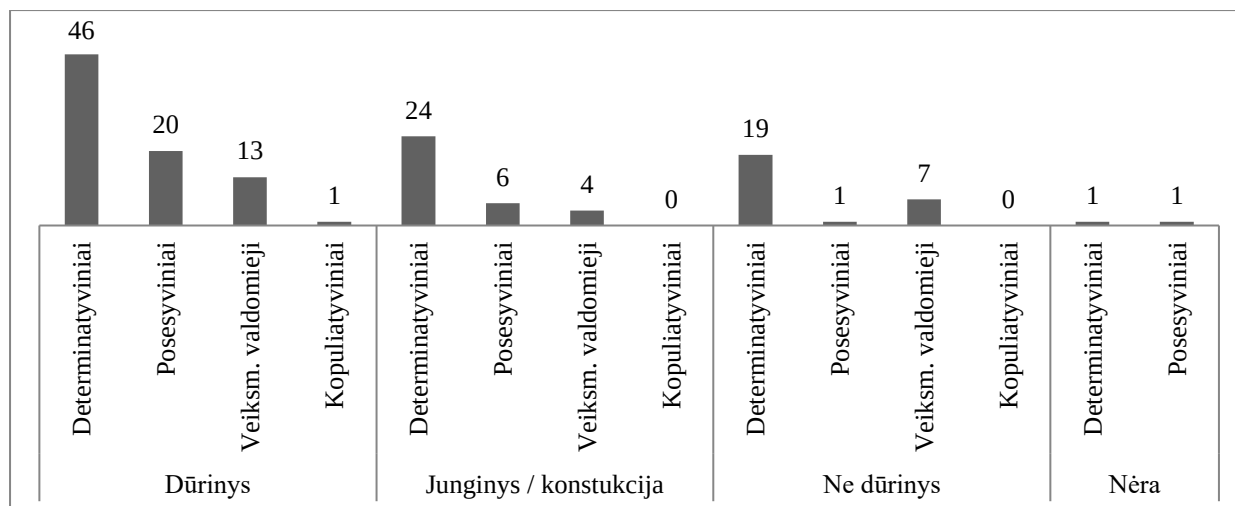
3.2 **Dūrinių Romualdo Granausko romanuose *Kenotafas* ir *Rūkas virš slėnių* palyginimas su atitikmenimis vertime**

3.2.1. *Lietuviškų dūrinių analizė pagal atitikmenis vertime*

Dūrinius pagal jų atitikmenis vertime galima skirstyti į dūrinius, kuriuos vertime atitinka taip pat dūriniai (56 %), žodžių junginiai / prielinksninės konstrukcijos (24 %), pirminiai žodžiai / derivatai (19 %), ir kurie turi nusakomąjį atitikmenį³² arba jo neturi (1 %) (žr. 2 paveikslą).

³² Dokulilas teigia, jog „[d]ariniai gali būti pakeičiami maždaug tokios pat reikšmės žodžių junginiais bei sakiniais ir atvirkščiai“ (Dokulil 1964, cit. iš Urbūtis 2009, 51). Tai ypač paranku verčiant – juk toli gražu ne visuomet kokį nors žodį, šiuo atveju dūrinį, galima išversti pažodžiui, tačiau tą pačią reikšmę turinčią sintaksinę struktūrą išversti jau bus paprasčiau, vertime ji atrodys natūraliau nei kalkiškai sukurtas naujadaras, kurio reikšmė vertimo procese gali išsikreipti.

2 paveikslas. *Lietuviškų dūrinių atitikmenys vertime pagal sintaksinę-semantinę klasę (vienetais)*

Dūriniai su atitikmenimis dūriniais. Daugiausia tokių dūrinių priklauso determinatyvinių dūrinių klasei, beveik perpus mažiau – posesyvinų (žr. 2 lentelę). Čia tiek lietuviški dūriniai, tiek jų atitikmenys yra trejopos struktūros: su pirmuoju sandu daiktavardžiu (38), būdvardžiu (39) arba skaitvardžiu (40).

(38) a) kraujagyslės (RVS _{lie} 124)	asinsvadi (RVS _{la} 106)
b) nugarkaulis (RVS _{lie} 114)	mugurkauls (RVS _{la} 98)
c) žvyruobė (Ken _{lie} 97)	grantsbedre (Ken _{la} 89)
(39) a) geležinkelis (Ken _{lie} 145)	dzelzceļš (Ken _{la} 130)
b) juodalksnis (RVS _{lie} 20)	melnalkšņis (RVS _{la} 18)
c) senmergė (RVS _{lie} 11)	vecmeita (RVS _{la} 10)
(40) a) šeštadienis (Ken _{lie} 31)	sestdiena (Ken _{la} 31)
b) trikampis (Ken _{lie} 7)	trijstūris (Ken _{la} 7)
c) devynšakė (RVS _{lie} 56)	deviņzare (RVS _{la} 49)

Kai kuriuos skirtingus dūrinius vertime atitinka tas pats žodis, pvz.: *vieškelis* (Ken_{lie} 43) ir *žvyrkelis* (RVS_{lie} 7) išversti taip pat – *lielceļš*. LKŽ pateikiama tokia *vieškelio* reiškmė: „taisomas, platus, bet negrįstas kelias“. Čia atsiskleidžia tiek lietuviškų žodžių tarpusavio, tiek jų ir bendro atitikmens jungtis – ‘platus, negrįstas kelias’: platus, arba didelis – iš čia atitikmuo su sandu *liels* ‘didelis’; negrįstas, reiškia, žvyruotas – iš čia sandas *žvyras*. Pastebėtina, jog ši apibrėžtis neatitinka paties *vieškelio* sandų semantinio tarpusavio santykio arba atitinka jį netiesiogiai (*viešas kelias* ‘būdinga išskirtinė ypatybė’ (pirmasis sandas taip pat galėtų indikuoti šalutinį paskirties santykį)), tačiau žodyno apibrėžtis čia tarsi tarnauja kaip giluminė dūrinio semantinė struktūra, kuri paviršinėje struktūroje šiuo atveju atsiskleidžia trejopai, priklausomai nuo konteksto ar kitokių nuo autoriaus ir vertėjo priklausančių veiksnių.

Abiejuose romanuose būta dūrinių, kurių atitikmenys vertimuose skiriasi tik formaliai, pavyzdžiui, žodį *puslapis* (Ken_{lie} 102; RVS_{lie} 216) atitinkamai viename vertime atitiks *lapaspuse* (Ken_{la} 93), kitame – *lappuse* (RVS_{la} 184).

Apskritai šiai grupei priklauso nemažai dūrinių su pirmuoju sandu *pusė*. Apie tokius dūrinius plačiau žr. 3.2.2 skyrelį.

Dūriniai, kuriuos vertime atitinka žodžių junginiai ar prielinksninės konstrukcijos. Čia matoma ryškiausia atitikmenų sinonimija:

- (41) *medgalis* (Ken_{lie} 94) *koka gabals* (Ken_{la} 86) ‘medžio gabalas’; *koka šķēpele* (RVS_{la} 95) ‘medžio skeveldra’;
(42) *sunkvežimis* (RVS_{lie} 52) *smagā mašīna* (RVS_{la} 45) ‘sunkioji mašina’; *krāvas mašīna* (RVS_{la} 131) ‘krovos mašina’; *krāvas kaste* (Ken_{la} 85) ‘sunkvežimio kėbulas’;

Matyti, kad atitikmenys nėra visiškai sinonimai – kiekvienas turi specifinį reikšmės niuansą, todėl, ko gero, daugiausia įtakos atitikmenų variantiškumui turėjo kontekstas ir vertėjo sumanymas, bet ne pačių dūrinių priklausomybė kuriai nors sintaksinei-semantinei klasei. Kita vertus, pagal atitikmenis vertime galima spręsti apie dūrinių sandų tarpusavio santykius: iš (42) pavyzdžio galima spręsti, kad dūrinys gali priklausyti ir būdingo išskirtinio požymio, ir paskirties klasei, (41) pavyzdyje antrąjį dūrinio sandą abiem atvejais atitiks daiktavardžiai, turintys ‘gabalo’, ‘dalies’ reikšmes, todėl dūrinys priklausys priklausymo klasei.

Į šią grupę patenka ir dūrinių su sandais *pus-* ir *vidur-* (plačiau apie juos žr. 3.2.2 skyrelį).

Dūriniai, kuriuos vertime atitinka pirminiai žodžiai arba derivatai. Čia, kaip ir kitose grupėse, bazę sudaro determinatyviniai dūriniai, o šių daugumą savo ruožtu sudaro, galima sakyti, determinatyvinių dūrinių periferija – dūriniai, vartojami perkeltine reikšme (43), turintys neigiamą konotaciją (44) ar šiaip neįprastos vartosenos bei formos (45). Tokie žodžiai yra specifiski kiekvienai kalbai, todėl dūrinius verčiant pamorfemiui vertimas netektų originalios reikšmės ar konotacijos:

- (43) *griaumedis* (RVS_{lie} 99) *lempis* (RVS_{la} 86);
(44) *vaikigalis* (RVS_{lie} 13) *puika* (RVS_{la} 12);
(45) *amžinatilsis* (Ken_{lie} 80) *nelaiķis* (Ken_{la} 75).

Kai kurie dūrinių atitikmenys latvių kalboje yra kitokią motyvaciją turintys, jau nusistovėję, įprasti žodžiai ar terminai, todėl versti juos dūriniais nebūtų prasmės, pvz.:

- (46) *pusryčiai* (Ken_{lie} 107) *brokastis* (Ken_{la} 97);
(47) *kraujažolē* (Ken_{lie} 112) *pelašķis* (Ken_{la} 101).

Čia taip pat pasitaikė dūrinių, kurių atitikmenys vertime įvardija abstraktesnį dalyką, nei įvardijamas originale, t. y., dūrinio, pagal sandų semantinį santykį priklausančią priklausymo klasei, apibrėžiamuoju sandu įvardijamą dalyką, pvz.:

(48) <i>ratlankis</i> (RVS _{lie} 48)	<i>ritenis</i> (RVS _{la} 42) ‘ratas’
(49) <i>žandikaulis</i> (Ken _{lie} 167)	<i>vaigs</i> (Ken _{la} 150) ‘žandas, skruostas’

Taip pat nemažai šiai grupei priklausančių dūrinių buvo veiksmažodžio valdomieji, taip pat turintys tradicinius atitikmenis, pvz.:

(50) <i>lapkritis</i> (RVS _{lie} 64)	<i>novembris</i> (RVS _{la} 60)
(51) <i>veidrodis</i> (RVS _{lie} 34)	<i>spogulis</i> (RVS _{la} 33)

(52) pavyzdyje dūrinį atitiks priesagos *-av-* vedinys, kurį pagal darybinę reikšmę būtų galima laikyti dūrinio, kaip irgi žodžių darybos rezultato, ekvivalentu (tiek dūriniu su antruoju veiksmažodiniu sandu, tiek vediniu su priesaga *-av-* gali būti nusakoma pamatiniu žodžiu ar žodžių junginiu įvardijamo veiksmo vieta):

(52) <i>lentpjūvė</i> (RVS _{lie} 158)	<i>zağētava</i> (RVS _{la} 134)

Dūriniai, kurie vertime turi nusakomąjį atitikmenį arba jo apskritai neturi. Šiai grupei priklauso du dūriniai: *baltaraištis* (Ken_{lie} 94) ir *tarpusavis* (RVS_{lie} 80). Apie pastarąjį kalbėsiu 3.2.2 skyrelyje. Tuo tarpu pirmasis pavyzdys vertime turi nusakomąjį atitikmenį *ar balto apsėju ap roku* (86). Iš esmės atitikmenyje pateikima išskleista originalo reikšmė, į kurią įtrauktas ir vietos elementas (*ap roku*), kuris lietuviškame tekste aiškus ne tik iš konteksto, bet ir iš bendrojo žinojimo (romane kalbama apie sukilėlius, kurių skiriamasis bruožas buvo aplink ranką aprištas baltas raištis). Dėmesį patraukia ir tai, kad atitikmuo suformuluotas kaip prielinksninė konstrukcija, kuri atlieka atributinę, bet ne subjekto funkciją, tačiau tai taip pat nulemta konteksto.

3.2.2. Dūrinių su sandais *pus-*, *vidur-*, *tarp(u)-*, *virš-* ir *gal-* atitikmenys vertime

Palyginimas su atitikmenimis vertime taip pat gali būti parankus sprendžiant, ar lietuviškuose dūriniuose su sandais *gal* šis sandais iš tiesų turi ‘galo’, ‘gabalo’ reikšmę, ar tai jau – subjektyvinio vertinimo afiksui artimas elementas. Pavyzdžiui:

(53) <i>galvūgalis</i>
(Ken _{lie} 78)	<i>galvgalis</i>
(Ken _{la} 73)	(57) <i>šiaudgaliai</i> (Ken _{lie} 119)	<i>pakaiši</i>
(Ken _{la} 107)
(54) <i>galugerklis</i>
(RVS _{lie} 51)	<i>riklesgals</i>
(RVS _{la} 44)	(58) <i>vaikigalis</i> (RVS _{lie} 13)	<i>puika</i>
(RVS _{la} 12)
(55) <i>medgalis</i> (Ken _{lie} 94)	<i>koka gabals</i>
(Ken _{la} 132)	(59) <i>popiergalis</i> (Ken _{lie} 152)	<i>strėmele</i>
(Ken _{la} 137)
(56) <i>lentgalis</i> (Ken _{lie} 146)	<i>dėļa gabals</i>
(Ken _{la} 132)	(60) <i>rqstgalis</i> (RVS _{lie} 113)	<i>baļķēns</i>
(RVS _{la} 97)

Kaip matyti, (53) ir (54) pavyzdžiuose dūrinius taip pat atitinka dūriniai, kurių, kaip ir lietuviškuose dūriniuose, antrųjų sandų reikšmės tiesioginės (nors sandų reikšmių santykis skirtingas: (9) pavyzdyje sandu *galas* nurodoma kokio nors objekto vieta ar pusė, kur turi būti *galva*, o (54) pavyzdyje *galas*, nors irgi nurodo tam tikrą vietą, pats yra pagrindiniu sandu įvardijamo objekto, šiuo atveju *gerklės*, dalis). Atkreiptinas dėmesys į (54) pavyzdžio lietuviško dūrinio sandų tvarką (apie ją jau rašiau 3.1.1. skyrelyje). (55) ir (56) pavyzdžiuose dūrinius vertime atitinka žodžių junginiai su žodžiu la. *gabals*, kuris tiesiogine reikšme daugeliu atveju atitinka lietuviškąją *galą*, tačiau neretai junginiuose vartojamas su tam tikra pejoratyvine konotacija (plg. la. *ūdens gabals*, *bėdu gabals*³³). Vis dėlto, greičiausiai *gabals* čia vartojamas be jokių konotacijų, tiesiog siekiant nusakyti buvimą kokio nors objekto, šiuo atveju lentos ar medžio, dalimi (plg. vok. Teil ‘dalis’), kas reikštų, jog ir lietuviškuose dūriniuose S2 turi *galo*, o ne subjektyvinio vertinimo reikšmę. (57–60) pavyzdžiuose dūrinius atitinka vienas žodis. (13) pavyzdyje dūrinį atitinka žodis la. *pakaiši* ‘kraikas, pakraikas, pakratai’, kurį būtų galima laikyti kontekstiniu originalo sinonimu. Dūrinio atitikmuo vertime vartojamas be jokių konotacijų, tad aišku, kad ir lietuviškame variante antruoju sandu omenyje turimi ne kokie prasti šiaudai, o šiaudo galai, trumpi šiaudai, iš kurių dažniausiai ir susideda kraikas. (59) pavyzdyje dūrinį atitinka šnekamojoje kalboje vartojamas konotuotas žodis la. *puika* ‘vaikišcias’, tad abejonių nekyla, jog ir dūrinyje S2 bus vartojamas ne tiesiogine reikšme, o bus artimas subjektyvinio vertinimo priesagai, juolab, kad čia susiduriama su asmens pavadinimu. (59) pavyzdyje taip pat aiškus dūrinio subjektyvinio vertinimo atspalvis. Čia iš konteksto išryškėja ir atitikmens reikšmė (la. *strēmele* ‘juostelė, rėželis’ – tik iš konteksto aišku, jog kalbama apie popieriaus rėželį), ir konotacija, kuri į vertimą atkeliauja iš lietuviško teksto, t. y., dūrinio *popiergalis* konotacija, tiksliau, sando *gal-* pejoratyvinė reikšmė ir be palyginimo su vertimu gana akivaizdi, ypač, kai šis dūrinys apskritai būtent niekinamąja reikšme ir nusistovėjęs lietuvių kalboje. (60) pavyzdys iš dalies panašus į (57) pavyzdį, tik čia dūrinį atitiks priesagos *-ēn-* vedinys iš žodžio *balķis* ‘sija, rąstas, sienojas’. Kontekste aptariamas dūrinys vartojamas neutraliai, o antrojo sando tiesioginė reikšmė kontekste išryškėja dar ir dėl to, jog *rąstgaliai* čia vadinami „dar ne malkomis“ (RVS_{lie} 133), t. y. rąsto dalys, galai. Tai atsispindi ir vertime – la. *balķēns* ‘nedidelis plonokas 15–20 cm skersmens rąstas’³⁴ (priesaga suteikia mažumo, artimumo pamatiniu žodžiu nusakomam objektui reikšmę³⁵).

Dar keletas pavyzdžių su sandu *pus*:

(61)	<i>pusplytė</i> (Ken _{lie} 36)	<i>pusķieģelis</i>
(Ken _{la} 35) | (65) | <i>pusdienis</i>
(Ken _{lie} 165) | <i>puse dienas</i>
(Ken _{la} 149) |
|------|---|--|------|--|---|

³³ <http://www.tezaurs.lv/#/sv/gabals>, žiūrėta 2018 04 23.

³⁴ <http://www.tezaurs.lv/#/sv/ba%C4%BC%C4%B7%C4%93ns>, žiūrėta 2018 04 23, versta šio darbo autorės.

³⁵ LVG 226–227.

(62)	<i>pusbačiai</i> (Ken _{lie} 150)	<i>puszābaki</i> (Ken _{la} 135)	(66)	<i>pusspiritis</i> (RVS _{lie} 235)	<i>pa pusei</i> <i>spirits</i> (RVS _{la} 199)
(63)	<i>puspaltis</i> (Ken _{lie} 53)	<i>pusmētēlis</i> (Ken _{la} 51)	(67)	<i>puskarvē</i> (Ken _{lie} 84)	<i>gotene</i> (Ken _{la} 78)
(64)	<i>pusruskis</i> (RVS _{lie} 246)	<i>puskrievs</i> (RVS _{la} 209)	(68)	<i>pusmaišis</i> (RVS _{lie} 237)	<i>maiss</i> (RVS _{la} 201)

(62), (63), ir (64) pavyzdžiuose dūrinius vertime taip pat atitinka dūriniai su sandu *pus*, tačiau akivaizdu, kad nei lietuvių, nei latvių kalboje šiais atvejais pirmuoju sandu nenusakoma ‘pusė to, kas įvardijama pagrindiniu sandu’, t. y., nusakomas ne kiekybinis, o veikiau kokybinis nepilnumas. *Puspaltis* nėra į dvi dalis padalinto palto pusė, o trumpesnis paltas, kitaip tariant, ne visai paltas, *pusbačiai* – ne visai batai (batai su trumpu aulu), kaip ir *pusruskis* yra ne visai rusas, o *pusspiritis* – ne visai spiritas (beje, šis pavyzdys išsiskiria tuo, kad vertime jį jau atitinka ne dūrinys, o konstrukcija). Panašiai ir (67) bei (68) pavyzdžiuose, tik čia atitikmenys jau ne dūriniai, o vienašakniai žodžiai. (67) pavyzdyje dūrinį atitinka priesagos vedinys iš la. *govs* ‘karvė’. Latvių kalbos gramatikoje neužsimenama apie kokias nors priesagos *-en-* konotacijas, tad greičiausiai šiuo atveju ši priesaga skirta gyvūno patelės pavadinimui pasidaryti, kas gana keista, nes *govs* jau ir taip moteriškosios giminės. Galbūt todėl ši priesaga čia įgauna papildomą reikšmę, tačiau netgi tokiu atveju ji tiesiogiai neatitiktų lietuviško sando *pus* reikšmės. (68) pavyzdyje atitikmenyje sando *pus* apskritai nebelieka, tad nekyla abejonių, kad dūrinio pirmasis sandas čia nusako panašumą į pagrindiniu sandu įvardijamą objektą, arba kokybinį nepilnumą (mažas maišas). Iki šiol aptartuose pavyzdžiuose pirmojo sando paskirtis – nusakyti kokybinį nepilnumą, panašumą ar artimumą pagrindiniu sandu įvardijamam objektui, t. y., čia sando *pus* funkcija artima subjektyvinio vertinimo priesagai. Tačiau (61) ir (65) pavyzdžiuose pirmojo sando reikšmė jau tiesioginė. (61) pavyzdyje pirmasis sandas tiesiogiai nurodo kiekybinį nepilnumą, t. y. pusę pagrindiniu sandu įvardijamo objekto. (65) pavyzdyje omenyje ir turima pusė dienos, o ne koks nors į dieną panašus dalykas, tai patvirtina ir atitikmuo vertime, kuris šiuo atveju bus žodžių junginys su daiktavardžiu la. *puse* ‘pusė’.

Dūriniai su sandu *vidurys* taip pat turi įvairius atitikmenis vertime:

(69)	<i>vidurnaktis</i> (Ken _{lie} 110)	<i>nakts vidus</i> (Ken _{la} 100)	(71)	<i>vidurdienis</i> (RVS _{lie} 107)	<i>dienas vidus</i> (RVS _{la} 93)
(70)	<i>vidurnaktis</i> (RVS _{lie} 75)	<i>pusnakts</i> (RVS _{la} 64)	(72)	<i>vidurziemis</i> (RVS _{lie} 194)	<i>ziemas vidus</i> (RVS _{la} 165)

Kaip matyti iš pavyzdžių, didžiąją šių dūrinių dalį atitinka žodžių junginiai su daiktavardžiu la. *vidus* ‘vidurys’, kuris junginyje valdo kilmininką. Įdomu, kad (69) ir (70) pavyzdžiuose tą patį dūrinį atitinka ir žodžių junginys, ir dūrinys su sandu *puse* ‘pusė’. Kaip pastebėta 3.1.1 skyrelyje, kalbant apie laiką sandai *pusė* ir *vidurys* (čia galima paminėti ir

prieveiksmį *pusiau*, plg. *pusiaunaktis*) vartojami sinonimiškai, o atitikmenys vertime tai tik patvirtina. Beje, atitikmenys vertime dar labiau pabrėžia, kad lietuviškuose dūriniuose pagrindinis sandas yra neįprastoje vietoje – dūrinio pradžioje.

Dūrinį su sandu *virš(u)*- vertime taip pat atitinka dūrinys:

(73) *viršugalvis* (RVS_{lie} 213) *galvvidus* (RVS_{la} 181)

Čia taip pat dėmesį atkreipia pagrindinio ir apibrėžiamojo sandų tvarkos skirtumas, be to, lietuviško dūrinio pagrindinį sandą *viršus* čia atitiks la. *vidus* ‘vidurys’, nors tikėtumėmės dūrinio su sandu *virš-* ar *augš-* arba panašaus žodžių junginio. Tokį neatitikimą, savaime suprantama, galėjo nulemti skirtingas kalbų leksikonas (vertėja ne stengėsi dūrinį išversti pažodžiui, o parinko jam latvių kalboje jau egzistuojantį atitikmenį), o šį savo ruožtu nulėmė skirtinga lietuvių ir latvių erdvės konceptualizacija – ką lietuvių kalba kalbantis asmuo laikys galvos viršumi (vaizdas iš priekio), latvių kalbos mokovui tai bus galvos vidurys (vaizdas iš viršaus).

Dūrinių su sandu *tarp(u)*- atitikmenys vertime bus tokie:

(74) <i>tarpupirščiai</i> (Ken _{lie} 23)	<i>pirkststarpa</i> (Ken _{la} 22)	(76) <i>tarpdurys</i> (Ken _{lie} 78)	<i>sliexsnis</i> (Ken _{la} 68)
(75) <i>tarpdurys</i> (Ken _{lie} 46)	<i>durvis</i> (Ken _{la} 44)	(77) <i>tarpusavis</i> (RVS _{lie} 81)	– (RVS _{la} 69)

(74) pavyzdyje dūrinį taip pat atitinka dūrinys, kurio pagrindinis sandas – daiktavardis *starpa* ‘tarpas’, todėl abejonių nekyla, jog ir lietuviškame dūrinyje sandas *tarp* yra ne prielinksnis, o daiktavardis (nors pačioje dūrinio definicijoje prielinksnio esama: ‘tarpas tarp pirštų’, tačiau vietos, ar veikiau erdvės raiškai prielinksninės konstrukcijos būdingos). (75) ir (76) pavyzdžiuose dūrinius atitinka vienašakniai žodžiai, atitinkamai reiškiantys ‘duris’ ir ‘slenkstį’. Jei trumpam atitoltume nuo dūrinių atitikmenų, pamatytume, kad šiuose pavyzdžiuose dūriniais įvardijamas ne tarpas tarp kelių durų, bet durų tarpas kaip anga, todėl čia taip pat negalėtų atsidurti prielinksnis. Todėl, matyt, dūrinių atitikmenys vartojami metonimiškai, (75) durų angą įvardijant kaip duris apskritai, o (76) – kaip objektą, kuris paprastai būna tarpduryje. (77) dūrinys vertime iš viso neturės atitikmens: „apie ką jiedu tarpusavy kalbėdavosi“ (RVS_{lie} 81): „par ko viñi abi runājuši“ (RVS_{la} 69). Matyt, originale dūrinio reikšmė yra perteklinė, todėl natūraliai vertime jo atsisakoma. O perteklinė reikšmė gali būti, kai dūriniu įvardijama tai, kas aišku iš konteksto – šiuo atveju įvardžio *jiedu* ir veiksmazodžio sangrąžinės formos visiškai pakanka, kad būtų įvardijama tai, kas pasakoma dūriniu. Akivaizdžiai nei įvardis, nei veiksmazodis neturi ‘tarpų’ reikšmės, todėl galima manyti, jog šiame dūrinyje pirmasis sandas yra ne daiktavardis, o prielinksnis.

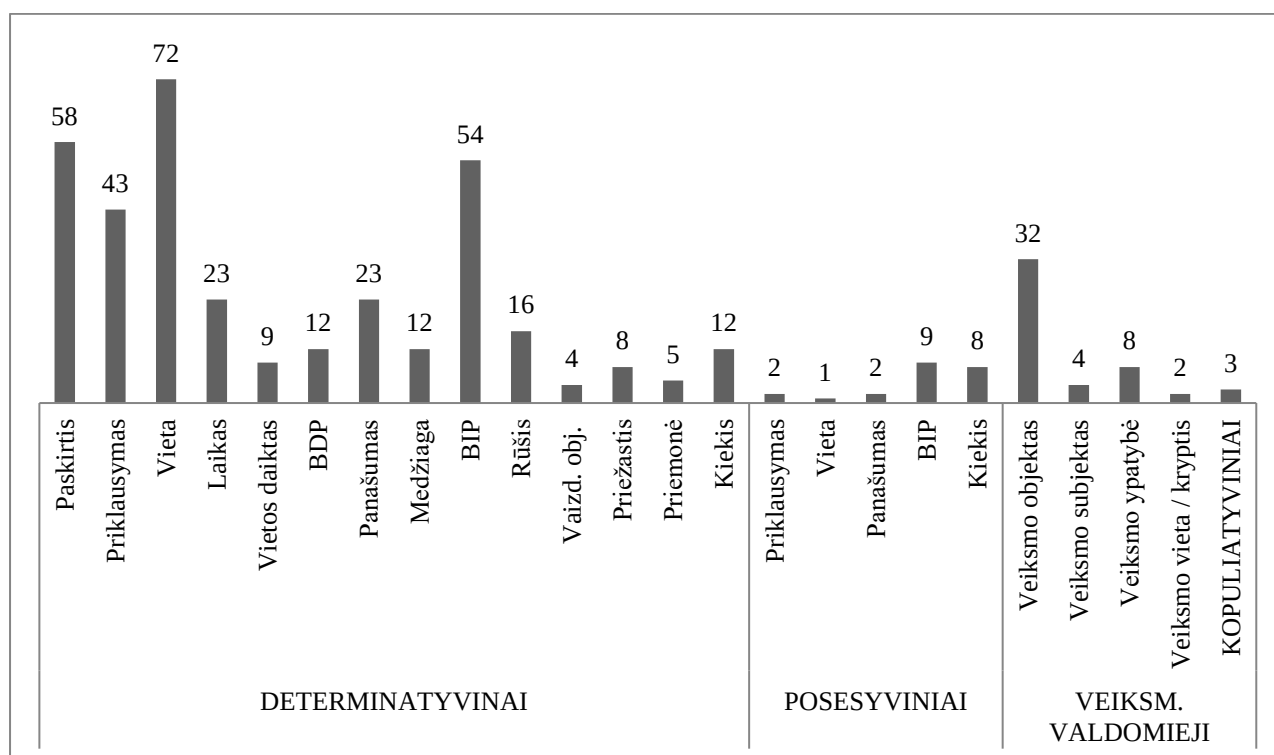
Taigi, iš aptartų pavyzdžių matyti, kad, nors atitikmuo vertime gali parodyti tam tikrus sandų *pus*, *gal*, *virš(u)*, *tarp(u)* ir *vidur* vertimo dėsninumus, iš tiesų remiantis kita kalba nustatyti

šių sandų statusą dūrinyje vargu ar galima, nes, vis dėlto, esminė priemonė tam padaryti yra individualių atvejų konkrečioje kalboje analizė.

3.3 Dūrinių sintaksinė-semantinė klasifikacija Ingos Abelės romane *Uguns nemodina* ir Noros Ikstenos romane *Jaunavas mūcība*

Iš viso į tyrimą įtraukti 408 dūriniai³⁶. Iš jų – 351 determinatyviniai (83 %), 22 posesyviniai (5 %), 46 veiksmažodžio valdomieji (11 %) bei 3 kopuliatyviniai (1 %). Kiekviena dūrinių sintaksinė-semantinė klasė savo ruožtu skirstoma į dar smulkesnes semantines klases (žr. 3 paveikslą), kurių kiekvieną toliau aptarsiu atskirai.

3 paveikslas. *Latviškų dūrinių semantinė ir sintaksinė-semantinė klasifikacija (vienetais)*

3.3.1. Determinatyviniai dūriniai

Determinatyviniai dūriniai – tai dūrinių klasė, kuriai priklauso įvairiausių sandų tarpusavio santykį turintys dūriniai. Analizuodama šiuos dūrinius pagal dūrinio sandų santykį išskyriau 14 semantinių klasių:

Paskirtis. Daugumos šiai klasei priklausančių determinatyvinių dūrinių S1 eina daiktavardžiai, visų likusiųjų – veiksmažodžiai ar veiksmažodžio formos. Pastebėtina, kad daugeliu

³⁶ Atmesta nemažas skaičius dūrinių, kurie kartojasi abiejuose romanuose (daugiausia savaitės dienų pavadinimai ar kiti dažniau vartojami žodžiai), tačiau kai kurie besikartojantys dūriniai tyrimo imtyje liko, nes skiriasi jų atitikmenys vertime (todėl gali nesutapti dūrinių, kurių semantinė analizė buvo atlikta, ir dūrinių, kurių atitikmenys vertime buvo analizuoti, skaičiai – tas pats galioja ir lietuvių kalbos dūriniais).

atvejų analizuojant dūrinių su S1 daiktavardžiu sandų santykį, giluminėje struktūroje paskirties reikšminis komponentas dažniausiai reiškiamas veiksmažodiškai, nors šių dūrinių išorinėje struktūroje tai neatsispindi, pvz.:

(78) *brīnumnūjiņa* (JM_{la} 163) ← *brīnums* ‘stebuklas’ + *nūjiņa* ‘lazdelė’: lazdelė, skirta atlikti fokusus, stebuklus;

(79) *mutesbļoda* (UN_{la} 62) ← *mute* ‘burna’ + *bļoda* ‘dubuo’: dubuo, skirtas veidui prausti³⁷;

(80) *putukarote* (UN_{la} 93) ← *putas* ‘putos’ + *karote* ‘šaukštas’: šaukštas, skirtas putoms nugreibti.

Kai kurių daiktavardinių dūrinių su pirmuoju sandu daiktavardžiu sanduose paskirties veiksmas atsispindi, nes tokių dūrinių S1 yra daiktavardžiai, padaryti iš veiksmažodžio (81), arba iš kurių dūrinių pamatuojančioje konstrukcijoje natūraliai pasidaromas veiksmažodis (82), pvz.:

(81) *skrejceļš* (UN_{la} 63) ← *skreja* ‘bėgimas’ + *ceļš* ‘kelias’: kelias, skirtas bėgti;

(82) *sargsuns* (JM_{la} 10) ← *sargs* ‘sargas’ + *suns* ‘šuo’: šuo, skirtas sargauti (kuris sargauja).

Kai kurių šios klasės dūrinių apibrėžiamieji sandai be paskirties nurodo ir vietą (83), ar laiką (84), pavyzdžiui:

(83) *mājastērps* (JM_{la} 70) ← *māja* ‘namas’ + *tērps* ‘drabužis’: drabužis, skirtas dėvėti namuose;

(84) *rītakurpes* (JM_{la} 71) ← *rīts* ‘rytas’ + *kurpe* ‘batas’: batai, skirti avėti ryte; šlepetės.

Iš tiesų gana sudėtinga nustatyti, kuris dūrinių sandų santykis šiais atvejais dominuojantis.

Veiksmažodžio dūrinio giluminėje struktūroje nebus (arba jis bus numanomas pagal kontekstą, tačiau nebūtinai), jei pirmuoju dūrinio sandu nurodomas antruoju dūrinio sandu įvardijamo objekto recipientas, pvz.:

(85) *viesistaba* (UN_{la} 41) ← *viesis* ‘svečias’ + *istaba* ‘kambarys’: kambarys svečiams;

(86) *sirdszāles* (JM_{la} 62) ← *sirds* ‘širdis’ + *zāles* ‘vaistai’: vaistai širdžiai.

Žinoma, ryškiausiai paskirties reikšminis komponentas atsispindi daiktavardiniuose dūriniuose su pirmuoju sandu veiksmažodžiu ar veiksmažodžio forma (čia dažniausiai pirmuoju sandu nusakomas antruoju sandu įvardijamo objekto atliekamas veiksmas), pvz.:

(87) *adāmmašīna* (JM_{la} 114) ← *adīt* ‘siūti’ + *mašīna* ‘mašina’: mašina, skirta siūti;

³⁷ Tokia paskirtis išryškėja kontekste bei vertime. Matyti, kad dūrinio pirmąjį sandą aktyvuoja konceptualioji metonimija DALIS VIETOJ VISUMOS.

(88) *aizsargplāksne*³⁸ (UN_{la} 51) ← *aizsargāt* ‘apsaugoti’ + *plāksne* ‘plokštė’: plokštė, skirta apsaugoti.

Kai kurie šiai klasei priklausančių dūrinių S2 yra veiksmažodinės kilmės daiktavardžiai (daugiausia – veikėjų pavadinimai), pvz.: *mežcirtējs* (UN_{la} 161), *ūdensmērītājs* (UN_{la} 145). Pastarasis dūrinys yra metaforinis – darybinė (tiesioginė) jo reikšmė būtų ‘vandens matuoklė / skaitiklis’, o leksinė – ‘čiuožikas; toks vabzdys’. Reikšmės perkėlimas čia grindžiamas tuo, kad čiuožiko judėjimas vandens paviršiumi konceptualiai suvokiamas kaip vandens paviršiaus ploto matavimas. Be to, atkreiptinas dėmesys į tai, kad šių dūrinių S2 yra priesagų vediniai. Galima manyti, kad tai – ne tik pagrindinių sandų, bet visų dūrinių priesagos (tokiu atveju tai jau nebe dūriniai, o priesagų vediniai), tačiau latvių kalboje savarankiškai egzistuoja žodžiai la. *cirtējs* ir la. *mērītājs*, kuriais ir pamatuoti šie dūriniai.

Priklausymas. Šiai klasei priklauso dūriniai, kurių apibrėžiamuoju sandu nusakomas objektas, kuriam priklauso pagrindiniu dūrinio sandu įvardijamas objektas. Akivaizdu, kad šiai klasei priklausančios dūriniai bus N+N struktūros determinatyviniai priklausomieji.

Čia priklausomybės santykis trejopas: a) pirmuoju sandu įvardijamas objektas yra antruoju sandu įvardijamo objekto dalis (89–91); b) apibrėžiamuoju sandu įvardijamas pagrindiniu sandu įvardijamo objekto savininkas, t. y., pagrindiniu sandu įvardijamas objektas yra apibrėžiamuoju sandu įvardijamo objekto materialioji nuosavybė (92–94), c) tarp dūrinio sandų esama giminystės ryšio (95–97), pavyzdžiui:

a) (89) *cūkāda* (UN_{la} 27) ← *cūka* GEN ‘kiaulės’ + *āda* ‘oda’;

(90) *pulksteņrādītājs* (UN_{la} 126) ← *pulkstenis* GEN ‘laikrodžio’ + *rādītājs* ‘rodyklė’;

(91) *ziļonkauls* (UN_{la} 152) ← *ziļonis* GEN ‘dramblio’ + *kauls* ‘kaulas’;

b) (92) *Bundulķkrogs* (JM_{la} 15) ← *Bundulis* GEN ‘Bundulio’ + *krogs* ‘smuklė’;

(93) *Jēzuskronis* (UN_{la} 48) ← *Jēzus* GEN ‘Jēzaus’ + *kronis* ‘vainikas’;

(94) *mežsargmāja*³⁹ (JM_{la} 68) ← *mežsargs* GEN ‘eigulio’ + *māja* ‘namas’;

c) (95) *māsasdēls* (JM_{la} 35) ← *māsa* GEN ‘sesers’ + *dēls* ‘sūnus’;

(96) *mātesmāte* (JM_{la} 102) ← *mātes* GEN ‘motinos’ + *māte* ‘motina’;

(97) *vīramāte* (JM_{la} 101) ← *vīrs* GEN ‘vyro’ + *māte* ‘motina’.

Vieta. Šiai klasei priklausančių dūrinių S1 daugiausia patys turi vietos reikšmę, tačiau pagrindinis šios klasės dūrinius vienijantis kriterijus – pirmuoju dūrinio sandu turi būti nusakoma

³⁸ Pažymėtina, kad latvių kalboje, skirtingai nei lietuvių, gana įprasta sudurtinius žodžius darytis iš įvairių afiksų, šiuo atveju priešdėlio, vedinių.

³⁹ Atkreiptinas dėmesys į tai, kad čia dūrinio pirmuoju sandu eina sudurtinis žodis. Lietuvių kalboje toks reiškinytis labai retas, o latvių kalboje jis, kaip ir afiksinių vedinių jungimas į dūrinius, atsiradęs dėl vokiečių kalbos įtakos.

antruoju dūrinio sandu įvardijamo objekto vieta. Tai reiškia, kad ne visi pirmuoju sandu einantys žodžiai turės prototipinę vietos reikšmę.

Bazinį šios dūrinių grupės pogrupį sudaro dūriniai su pirmuoju sandu daiktavardžiu. Tradiciškai tokių dūrinių apibrėžiamuoju sandu pasakoma pagrindiniu sandu įvardijamo objekto konkreti vieta, pavyzdžiui: *galvassāpes* (UN_{la} 55), *jūraszvaigzne* (JM_{la} 45), *mugursoma* (JM_{la} 13), *ūdensvīrs* (UN_{la} 138) ir t. t. Tačiau esama gana daug dūrinių, kurių S1 nurodoma vieta gali būti suvokiama abstrakčiau:

(98) <i>ārprāts</i> (UN _{la} 45);	(104) <i>virspavēlnieks</i> (JM _{la} 14)
(99) <i>ārdurvis</i> (UN _{la} 81);	(105) <i>viršdegune</i> (UN _{la} 123);
(100) <i>lejpuse</i> (UN _{la} 62);	(106) <i>mājupceļš</i> (UN _{la} 64);
(101) <i>iekšpuse</i> (JM _{la} 20)	(107) <i>atpakaļskatu</i> (JM _{la} 139);
(102) <i>apakšveļa</i> (UN _{la} 37);	(108) <i>pusceļš</i> (UN _{la} 44);
(103) <i>blakusistaba</i> (UN _{la} 117);	(109) <i>šīzeme</i> ⁴⁰ (UN _{la} 136);

(98–105) pavyzdžiuose pirmaisiais dūrinio sandais jau eina ne daiktavardžiai, o prieveiksmiai arba prielinksniai, kurių reikšmės suponuoja vietos nuorodos deiktiskumą ar topologiškumą. Dūriniai su sandu *ār-* paprastai nurodo vietą už pagrindiniu sandu įvardyto objekto ribų (98), tačiau iš (99) pavyzdžio matyti, jog pirmuoju sandu nusakoma paties pagrindiniu sandu įvardijamo objekto vieta, kurią taip pat galima interpretuoti kaip būdingą išskirtintį požymį, jei *ār-* čia laikytume būdvardžiu. (100–103) dūrinių pirmųjų sandų topologinės reikšmės taip pat tiesiogiai atsispindi santykyje su pagrindiniu sandu, t. y., čia pagrindiniu sandu įvardijamo objekto pozicija nusakoma kokio nors abstraktaus, dūrinio paviršinėje struktūroje dažniausiai nematomo, bet numanomo objekto atžvilgiu. Pirmasis dūrinio sandas *virš-*, dažnai laikomas prefiksoidu, susijęs su buvimu viršuje, aukštai, tad šios reikšmės įvairiai atsispindi santykyje su pagrindiniu sandu: apibrėžiamasis sandas nurodo, jog dūriniu nusakomas objektas yra aukščiau pagrindiniu sandu nusakomo objekto (105), apibrėžiamasis sandas gali nusakyti ar patikslinti pagrindiniu sandu įvardyto objekto vietą kokioje nors hierarchijoje (104). (106) ir (107) pavyzdžiuose pirmuoju sandu nusakoma nebe vieta, bet kryptis, kuri suponuoja judėjimą, t. y., veiksmo buvimą giluminėje dūrinio semantinėje struktūroje ((106) – keliavimą, (107) – žiūrėjimą). Dūriniai su pirmuoju sandu *pus-* šiuo atveju nurodo gana konkrečią vietą – ties pagrindiniu sandu įvardijamo objekto viduriu: (108). (109) pavyzdyje pirmuoju dūrinio sandu eina rodomasis įvardis, todėl natūraliai S1 atlieka deiktinę funkciją – nurodo, tikslina pagrindiniu sandu įvardyto objekto vietą.

⁴⁰ Dūrinio statusas abejotinas, nes dūrinių kaitant keičiasi ir pirmojo sando forma, kas dūriniams šiaip jau nebūdinga. Tačiau atsižvelgdama į latvių kalbos dūrybos laisvumą ir taisyklių įvairovę, šį ir panašius dūrinius palikau tyrimo imtyje.

Laikas. Įprastai laikas suvokiamas kaip veiksmo aplinkybė, todėl šiai klasei priklausančių dūrinių giluminėse struktūrose veiksmožodžiai taip pat neišvengiami. Tad šiai klasei priklauso dūriniai, kurių S1 nusakomas S2 nusakomo objekto atliekamo veiksmo laikas. Tas veiksmas dažniausiai yra tiesiog buvimas (110–112), tačiau kai kuriais atvejais nurodomas laikas siejamas su paskirties veiksmu (113), o kai kuriuose dūriniuose įvardijamas specifiško, su pagrindiniu sandu glaudžiai susijusio veiksmo laikas (114–115), pavyzdžiui:

(110) *dienasgaisma* (UN_{la} 86) ← *diena* GEN ‘dienos’ + *gaisma* ‘šviesa’: šviesa, kuri būna dieną;

(111) *naktsacis* (JM_{la} 134) ← *nakts* GEN ‘nakties’ + *acis* ‘akys’: tokios akys, kokios būna naktį;

(112) *naktsdežūra* (JM_{la} 86) ← *nakts* GEN ‘nakties’ + *dežūra* ‘budėjimas’: budėjimas, kuris būna (vyksta) naktį;

(113) *rītakurpes* (JM_{la} 71) ← *rīts* GEN ‘ryto’ + *kurpes* ‘batai’: batai, skirti avėti ryte;

(114) *Ziemašsvētki* (JM_{la} 69) ← *ziema* GEN ‘žiemos’ + *svētki* ‘šventės’: šventės, švenčiamos žiemą;

(115) *dienasgrāmata* (JM_{la} 47) ← *diena* GEN ‘dienos’ + *grāmata* ‘knyga’: knyga, į kurią kasdien rašoma.

Vėlgi įdomesnis atvejis – tai dūriniai su pirmuoju sandu *pus-*. Šįkart dūriniuose su tokiu apibrėžiamuoju sandu šis įvardija pagrindiniu sandu nusakomo laiko įpusėjimo ribą, vidurį, pavyzdžiui:

(116) *pusnakts* (UN_{la} 29) ← *puse* ‘pusė’ + *nakts* ‘naktis’: laiko momentas, kuomet yra praėjusi pusė nakties, nakties vidurys.

Taip pat šiai klasei priklauso vienas metaforinis dūrinys (117). Natūraliai kyla klausimas, kaip ‘sniego laikrodis’ tapo ‘snieguole’ (tokia gėlė (tokia šio dūrinio reikšmė žodyne)). Čia vėlgi reiktų pasitelkti enciklopedines žinias: snieguolės žiedas primena varpelį, o la. *pulkstenis* taip pat reiškia ‘varpas’ (kita interpretacija – liaudies kultūroje nuo seno laike orientuojamasi pagal įvairius gamtos reiškinius, o kadangi snieguolė – pirmoji pavasario gėlė, pagal jos sužydėjimo laiką galima suprasti, kad jau atėjo pavasaris, kitaip tariant, atlieka laikrodžio funkciją) bet to, dažnai ji pražysta dar ne visam sniegui nutirpus, todėl į dūrinių įeina žodis *sniegs* (be to, snieguolių žiedai būna balti kaip sniegas). Daugiau šio dūrinio reikšmės niuansų gali išryškėti lyginant jį su atitikmenimi vertime, žr. 3.4 skyrelį.

(117) *spniegpulkstenis* (JM_{la} 92) ← *sniegs* ‘sniegas’ + *pulkstenis* ‘laikrodis; varpas’.

Vietos daiktas. Ši dūrinių grupė palyginti negausi. Šiai grupei priklauso dūriniai, kurių antruoju sandu nusakomoje vietoje paprastai būna pirmuoju sandu įvardijamų objektų, pavyzdžiui:

ābeļdārzs (UN_{la} 70), *kapsēta* (JM_{la} 14), *pilskalns* (UN_{la} 144), *snieglauks* (UN_{la} 54), *karaļvalsts* (JM_{la} 50). Viena šiai klasei priekšmetam dūrinio *ledusskapis* (UN_{la} 26) pirmoju sandu nusakomas ne tik vietas daiktas, bet galbūt ir metonimiškai pieteikiama paskirtis, t. y. šaldymo paskirtis reiškia daiktavardžiu la. *ledus* ‘ledas’ – paskirties veiksmo produktu.

Svarbu pažymėti, kad šiai klasei priekšmetam dūrinio pagrindinis sandas būtinai turi reikšti vietą – būtent šis kriterijus buvo esminis skiriant šią ir būdingo daiktinio požymio klasę, kurią aptarsiu toliau.

Būdingas daiktinis požymis. Šiai klasei priekšmetam dūrinio apibūdinamaisiais sandais įvardijami objektai, būdingi pagrindiniu sandu įvardijam objektui. Čia daiktas suvokiamas plačiau – svarbu, kad išreikšta daiktavardžiu, pvz.:

(118) *smaržkociņš* (UN_{la} 133) ← *smarža* ‘kvapas’ + *kociņš* ‘lazdelė’: lazdelė, kuriai būdingas kvapas;

(119) *dzimumakts* (JM_{la} 86) ← *dzimums* ‘lytis’ + *akts* ‘aktas’: aktas, kuriam būdinga lytis; aktas (veiksmas, pasielgimes), kuriame dalyvauja lytis.

(119) pavyzdys pagal pateiktą giluminę struktūrą galėtų būti veiksmazodžio valdomasis, kadangi aktas – tai veiksmas (tokia reikšmė pateikiama žodyne), o lytis plačiąja prasme – to veiksmo subjektas, nors žodis *aktas* nėra nei veiksmazodis, nei iš veiksmazodžio padarytas. Šis pavyzdys gana komplikotas, nes nei S1, nei S2 nėra konkretūs daiktavardžiai, turintys apčiuopiamus referentus.

Kiti pavyzdžiai įvairuoja pagal tai, ar pirmoju sandu įvardijamas daiktinis požymis su pagrindiniu sandu susijęs tiesiogiai (120), (121), ar netiesiogiai (122), (123), tiesiogiskumą suvokiant kaip fizinį sąlytį.

(120) *bruņurupucis* (UN_{la} 135) ← *bruņas* ‘šarvai’ + *rupucis* ‘rupūžė’;

(121) *riekstkoks* (UN_{la} 90) ← *rieksts* ‘riešutas’ + *koks* ‘medis’;

(122) *zivvīrs* (UN_{la} 85) ← *zivs* ‘žuvis’ + *vīrs* ‘vyras’;

(123) *malkasvecis* (UN_{la} 18) ← *malka* ‘malka’ + *vecis* ‘senis’.

Panašumas. Šiai klasei priekšmetam dūriniai, kurių S1 nurodo objektus, į kuriuos antraisiais sandais nurodomi objektai pagal kokį nors požymį (spalvą, funkciją, tekstūrą, formą ir pan.) yra panašūs (124–127). Šiai klasei taip pat priekšmetam nemažai dūrinio su pirmoju sandu *pus-*, kuriuo čia nurodomas dūrinio įvardijamo objekto panašumas į pagrindiniu dūrinio sandu įvardytą objektą (tokį santykį anksčiau įvardinau kaip kokybinis nepilnumas) (128–129).

(124) *sidrabkaija* (UN_{la} 27)

(127) *krustceļš* (UN_{la} 126)

(125) *šūpuļkrēsls* (UN_{la} 41)

(128) *pusmiegs* (UN_{la} 12)

(126) *kreppapīrs* (UN_{la} 10)

(129) *pustumsa* (UN_{la} 32)

Šiai klasei priskyriau ir tokių dūrinių, kurių sandų santykis formaliai yra priklausymo, tačiau semantiškai tokie dūriniai primintų iteratyvinius, nes tiek dūriniu, tiek dūrinio antruoju sandu įvardijama ta pati sąvoka, S1 niekaip nemodifikuoja S2 reikšmės, pvz., *puskrēsle* (UN_{la} 13) ‚prieblanda‘, plg. la. *krēsle* ‚prieblanda‘.

Medžiaga, sudedamoji dalis. Šių dūrinių S1 įvardijami objektai, iš kurių padaryti antraisiais sandais įvardyti objektai (130), arba kurie įeina į antraisiais sandais įvardytų objektų sudėtį (131):

(130) *sudrablieta* (UN_{la} 55)

(131) *magonmaizīte*⁴¹ (JM_{la} 47)

Būdingas išskirtinis požymis. Šiai dūrinių klasei priklauso didžioji dalis determinatyvinių dūrinių. Šių dūrinių S1 daugiausia yra būdvardžiai (132–137), kitų dūrinių S1 eina veiksmazodžiai arba dalyviai (138) arrieveksmiai (139), o vienas dūrinys bus N+N struktūros (140). Toliau dūriniai įvairuoja būtent pagal tos išskiriančios ypatybės pobūdį: vertę (132), dydį (133), amžių (134), spalvą (135) ar kitas ypatybes (136–140):

(132) *dārgakmens* (UN_{la} 49) (135) *baltmaize* (JM_{la} 99) (138) *gājputns* (JM_{la} 118)

(133) *liellaiva* (UN_{la} 57) (136) *svētbilde* (UN_{la} 26) (139) *kopdzīve* (UN_{la} 30)

(134) *vecpilsēta* (UN_{la} 42) (137) *saldēdiens* (JM_{la} 36)

Dūrinyje (140) ypatybė išreiškta abstrakčiu daiktavardžiu, tačiau latvių kalboje junginiuose vartojamas kilmininkas dažniausiai atlieka pažyminio funkciją (lietuvų kalboje taip vartojamas kilmininkas dažniausiai verčiamas santykiniu būdvardžiu), todėl būdinga ypatybė šiuo atveju gali būti reiškia ne tik būdvardžiu, bet ir daiktavardžiu (pamatuojančiame junginyje – kilmininko forma).

(140) *brīnuminstruments* (UN_{la} 102) ← *brīnums* ‘stebuklas’ + *instruments* ‘instrumentas’.

Rūšis. Šiai grupei priklauso dūriniai, kurių pagrindiniais sandais įvardijamas objektas, kurį įprasta kategorizuoti, o apibrėžiamuoju sandu įvardijama pagrindinio sando rūšį įvardijantis (tikslinantis) objektas. Kaip įprastus kategorizuoti dalykus galima skirti meteorologinius reiškinius (141), švietimo įstaigas (142), medieną (143), rūšis nusakoma į kokios nors srities terminologiją įeinančių dūrinių S1 (144–146). Tiesa, dažnai objekto rūšį įvardijantis pirmasis sandas taip pat gali įvardyti kokį kitą santykį su pagrindiniu sandu, pavyzdžiui, tam dalykui būdingą išskirtinę ypatybę: *baltvīns* (JM_{la} 73). Be to, kategorizuoti iš esmės galima bet ką – juk kategorizavimas yra žmogiškojo

⁴¹ Deminutyvinė priesaga dūrinyje atsiranda iš antrojo sando.

pažinimo ir mąstymo pagrindas, todėl dauguma šiai grupei priklausančių dūrinių galėtų priklausyti ir kitoms semantinėms klasėms.

(141) <i>sniegavētra</i> (UN _{la} 11)	(144) <i>disciplinārsods</i> (UN _{la} 36)
(142) <i>sākumskola</i> (UN _{la} 89)	(145) <i>ķeizargrieziens</i> (JM _{la} 86)
(143) <i>priedeskoks</i> (UN _{la} 121)	(146) <i>lapegle</i> (UN _{la} 70)

Reiškiamasis (vaizduojamasis) objektas, turinys. Šių dūrinių apibrėžiamaisiais sandais nurodomi dalykai, vaizduojami pagrindiniais sandais pavadinamuose objektuose (147), arba dalykai, kuriuos galima laikyti pagrindiniu sandu pavadinamo objekto tema ar turiniu (148), (149):

- (147) *ēdienkarte* (JM_{la} 92) ← *ēdiens* ‘patiekalas’ + *karte* ‘stačiakampio formos lapas, skirtas tam tikrai informacijai įrašyti⁴²’: lapas, kuriame pavaizduoti išvardyti patiekalų pavadinimai;
- (148) *mājasstāsts* (UN_{la} 99) ← *māja* ‘namas’ + *stāsts* ‘pasakojimas’: pasakojimas apie namus;

- (149) *tieslietas* (JM_{la} 37) ← *tiesa* ‘teisė’ + *lietas* ‘dalykai’: dalykai, susiję su teise.

Priežastis, sukėlėjas, gamintojas. Šiai grupei priklausančių dūrinių S1 nurodoma antraisiais sandais pavadinamų objektų atsiradimo ir (ar) buvimo priežastis:

- (150) *mēnesgaisma* (UN_{la} 140): šviesa, kurią skleidžia mėnulis.
- (151) *pelpēdiņa* (UN_{la} 29): pėdutė, kurią paliko pelė (pėdsakas).

Šiai klasei priskyriau ir tokius dūrinius kaip (152). Čia pirmuoju sandu tarsi nurodoma sąlyga, kuriai esant objektas gali būti pavadintas dūriniu, t. y., vardo broliais galima būti tik su sąlyga, jeigu keli žmonės turi tą patį vardą; išpildžius šią sąlygą ją jau galima laikyti buvimo vardo broliais priežastimi – dėl to tokie dūriniai šioje klasėje pritampa.

- (152) *vārdabrālis* (JM_{la} 78) ← *vārds* GEN ‘vardo’ + *brālis* ‘brolis’.

Priemonė, įrankis. Šiai klasei priklauso dūriniai, kurių S1 pavadinami įrankiai, kuriais pagaminti S2 įvardyti objektai (153), arba priemonės, dėl kurių veikia S2 įvardijami objektai (154).

(153) <i>pankūka</i> (UN _{la} 45)	(154) <i>vējdzirnavas</i> (UN _{la} 11)

Kiekis, eilė. Šių dūrinių S1 nusakomas antraisiais sandais įvardijamų objektų kiekis ar eilė (155–160). Kiekis gali būti nusakomas ne tiks skaitvardžiais – dūriniais su S1 *pus-* nusakoma pusė antruoju sūrinio sandu pavadinamo dalyko (159), abstraktus kiekis taip pat nusakomas prieveiksiu *daudz* (160).

(155) <i>divkapeikas</i> (JM _{la} 47)	(158) <i>simtdaļa</i> (UN _{la} 32)
(156) <i>gadsimts</i> ⁴³ (UN _{la} 37)	(159) <i>pusgads</i> (JM _{la} 100)
(157) <i>trīsvienība</i> (JM _{la} 80)	(160) <i>daudzskaitlis</i> (JM _{la} 114)

⁴² <http://www.tezaurs.lv/#/sv/karte>, žiūrėta 2018 05 03.

⁴³ Atkreiptinas dėmesys į tai, jog šiuo atveju pagrindinis sandas bus S1, o apibrėžiamasis, būtent nusakantis pagrindiniu sandu įvardijamų objektų kiekį, bus S2.

3.3.2. Posesyviniai dūriniai

Posesyvinių dūrinių sandų tarpusavio santykiai ne tokie įvairūs kaip determinatyvinių dūrinių – šių dūrinių sandus sieja priklausymo, būdingo išskirtinio požymio, kiekio, panašumo arba vietos santykiai.

Priklausymas. Čia, kaip ir determinatyvinių dūrinių atveju, dūrinio S1 įvardijamas objektas priklauso S2 įvardijam objektui, pvz.: *vilkvėders* (UN_{la} 107).

Būdingas išskirtinis požymis. Daugiausia posesyvinių dūrinių priklauso būtent šiai klasei. S1 čia įvardijama kokia nors S2 pavadinamo objekto išskirtinė ypatybė (spalva, forma ir pan.), pvz.: *baltzobis* (JM_{la} 21), *līkknābītis* (JM_{la} 49), *platmale* (UN_{la} 68). Šios grupės dūrinių, kaip ir daugumos posesyvinių dūrinių apskritai, struktūra Adj+N.

Kiekis. Šiai grupei priklausančių dūrinių S1 pasakomas kiekis objektų, įvardijamų S2, pvz.: *četrstūris* (UN_{la} 149), *vienacis* (UN_{la} 118), *simtgālis* (UN_{la} 59).

Panašumas. Dūrinių, priklausančių šiai klasei, S1 pavadinami objektai, į kuriuos pagal kokį nors požymį yra panašūs dūrinių pagrindiniais sandais įvardijami objektai, pavyzdžiui, (161), kur sparnas šiuo atveju panašus į odą, iš kurios diržai paprastai gaminami, arba (162), kur plaukai panašūs į auksą (remdamiesi enciklopedinėmis žiniomis suprantame, kad čia turimas omenyje būtent spalvos panašumas).

(161) *sikspārknis* (UN_{la} 119) ← *siksna* ‘diržas’ + *spārns* ‘sparnas’;

(162) *zeltmatis* (UN_{la} 38) ← *zelts* ‘auksas’ + *mati* ‘plaukai’.

Vieta. Šiai klasei priklausančias posesyvinis dūrinys visoje tyrimo imtyje tebuvo vienas: (163) *ceļmalīte* (JM_{la} 101). Vis dėlto, būtų galima svarstyti, ar dūrinio S2 einantis žodis *malīte* ‘kraštelis’ yra S1 nusakomoje vietoje *ceļš* ‘kelias’, ar visgi šiuos sandus sieja priklausymo ryšys – kraštas yra kelio dalis, jam priklauso. Kita problema, su kuria susiduriama analizuojant (163), yra neaiškus dūrinio statusas: viena vertus, matyti, kad deminutyvinė priesaga pridėta prie dūrinio *ceļmala* (tokiu atveju tai – priesagos vedinys ir į šio tyrimo imtį neturėtų būti įtrauktas), kita vertus, LVG užsimenama, kad *bahuvrīhi*, t. y., posesyviniai dūriniai, būtent deminutyvinės jų formos, dažnos latvių liaudies dainose, pvz., *ozolītis zemzarītis*, *Daugaviņa melnacīte* (Vulāne 2013, 262), o tai rodo, jog latvių kalboje dūriniai su deminutyvinėmis priesagomis vis viena laikomi dūriniais, nepaisant tos priesagos kilmės.

3.3.3. *Veiksmazodžio valdomieji dūriniai*

Veiksmazodžio valdomieji dūriniai klasifikuojami pagal tai, koks S1 nusakomo dalyko santykis yra su S2 įvardijamu veiksmu. Čia išskiriamos tokios klasės: veiksmo objektas, veiksmo subjektas, veiksmo ypatybė, veiksmo vieta.

Prieš imantis dūrinių analizės, svarbu dar kartą apibrėžti, kas šiame darbe laikoma dūriniais. Kalbant konkrečiai apie veiksmazodžio valdomuosius dūrinius, turėdama omenyje latvių kalbos dūrybos prigimtį, į tyrimo imtį įtraukiau ir skyriau prie veiksmazodžio valdomųjų dūrinius su priesaga *-ība*, t. y. padarytus sintaksiniu-morfologiniu būdu (apie jį rašyta teorinėje šio darbo dalyje), ir *-šana*, nes, nors formaliai pagrindinis sandas tuomet jau daiktavardis, jis visgi veiksmazodžio abstraktas ir santykyje su apibrėžiamuoju sandu išlaikęs savo valentines savybes. Šiai klasei neskiriau dūrinių, kurių S2 įvardijamas veikėjas, t. y., su priesagomis *-ājs* ir *-ējs* (jie arba priklauso determinatyviniams dūriniais, arba traktuotini kaip priesagos vediniai ir į tyrimą nepateko). Be to, čia iškyla dar viena problema (ją iškėlusi yra ir Bukelskytė-Čepelė 2016) – neaišku, ar priesaga priklauso antrajam sandui, ar pridėta prie viso dūrinio. Šiame darbe analizuoju tik tuos dūrinius su priesagomis, kurių antrieji sandai savarankiškai egzistuoja latvių kalboje su tomis pačiomis priesagomis.

Veiksmo objektas. Tai – bene gausiausia veiksmazodžio valdomųjų dūrinių semantinė klasė. Šiai klasei priklauso dūriniai, kurių S1 nusakomas dalykas yra S2 įvardijamo veiksmo objektas. Daugiausia tokių dūrinių pavadina abstrakčias sąvokas (164), (165), tačiau yra ir konkrečius objektus (166), (167) ar veikėjus (168), (169) žyminčių dūrinių:

(164) <i>naudaskāre</i> (JM _{la} 79)	(167) <i>svečturis</i> (UN _{la} 90)
(165) <i>skaistumkopšana</i> (UN _{la} 115)	(168) <i>bruņnesis</i> (JM _{la} 58)
(166) <i>vējrādis</i> (JM _{la} 70)	(169) <i>krējumlaiža</i> (JM _{la} 43)

Veiksmo subjektas. Šiai klasei priklauso dūriniai, kurių S1 įvardijamas S2 nusakomo veiksmo atlikėjas, pvz.: *saullēkts* (UN_{la} 132), *vējpūta* (UN_{la} 107).

Veiksmo ypatybė. Šios klasės dūrinių S1 pasakoma, kaip atliekamas arba koks yra S2 įvardytas veiksmas. Tokių dūrinių S1 dažniausiai eina prieveiksmiai (170–171), (172) atveju S1 nusakomas veiksmo nebaigtumas, tarpinė veiksmo stadija.

- (170) *koplietošana* (UN_{la} 26);
(171) *klātesamība* (UN_{la} 22);
(172) *pusaudzis* (UN_{la} 10) .

Dūrinių, kurių S1 yra būdvardžiai arba būdvardiniai prieveiksmiai, sandų santykis dviprasmiškas – čia S1 gali nusakyti veiksmo ypatybę ar veiksmo objektą per to objekto ypatybę,

pvz.: *gardēdis* (15) ← *gardi* ‘gardžiai’ + *ēst* ‘valgyti’: kas gardžiai valgyo / kas valgo ką nors gardaus.

Veiksmo vieta. Šiai klasei priklauso dūriniai, kurių S1 nurodoma S2 įvardyto veiksmo vieta arba kryptis, pvz.:

(173) *prombūtne* (JM_{la} 91)

(174) *virsvalka* (JM_{la} 86)

3.3.4. *Kopuliatyviniai dūriniai*

Iš viso buvo rasti trys latviški kopuliatyviniai dūriniai. Visi jie N+N struktūros, o jų abu sandai maždaug vienodai artimi dūriniu įvardijamam tarpiniam dalykui, pavyzdžiui:

(175) *restorānvagons* (JM_{la} 73);

(176) *zeķbikses* (UN_{la} 70);

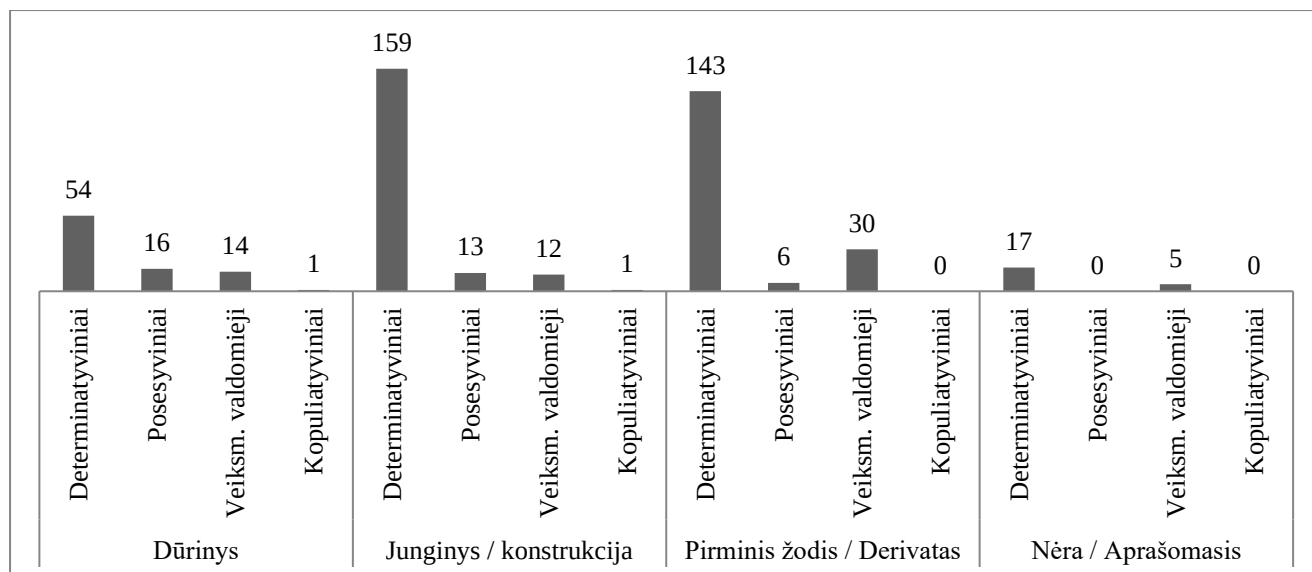
(177) *rāvējslēdzējs* (UN_{la} 57).

(177) pavyzdyje matyti, kad priesaga antrajame dūrinio sande yra pamatinio žodžio, o ne viso dūrinio priesaga, nes analogiškai (sufiksacijos būdu) pasidarytas ir pirmuoju dūrinio sandu einantis daiktavardis.

3.4 Dūrinių Ingos Abelės romane *Uguns nemodina* ir Noros Ikstenos romane *Jaunavas mācība* palyginimas su atitikmenimis vertime

Kaip ir lietuvių kalbos dūrinius, latvių kalbos dūrinius pagal atitikmenis vertime galima skirstyti į keturias grupes: dūrinius, kuriuos vertime atitinka taip pat dūriniai (18 %), žodžių junginiai / prielinksninės konstrukcijos (39 %), pirminiai žodžiai / derivatai (38 %), ir dūrinius, kurie vertime neturi atitikmens arba turi nusakomąjį atitikmenį (5 %) (žr. 4 paveikslą).

4 paveikslas. *Latviškų dūrinių atitikmenys vertime pagal sintaksinę-semantinę klasę (vienetais).*

Dūriniai, kuriuos vertime atitinka irgi dūriniai. Priešingai nei lietuvių kalboje, ši dūrinių grupė nėra pati gausiausia. Kaip ir visose grupėse, čia bazę sudaro determinatyviniai dūriniai, pagal morfologinę struktūrą daugiausia daiktavardiniai dūriniai su S1 daiktavardžiais arba būdvardžiais, kelių dūrinių S1 eina skaitvardžiai arrieveiksmiai bei įvardžiai, pagal semantinę klasę dūriniai čia taip pat įvairuojantys.

Šioje grupėje pasitaikė pora dūrinių su sutampančiais atitikmenimis vertime, pavyzdžiui, dūriniu *visagalis* išversti dūriniai *Visuzinātājs* (JM_{la} 25) ir *visvarenība* (UN_{la} 100). Pirmojo dūrinio pažodinė reikšmė – ‘visažinis’, o žodyninė – ‘Dievas’, antrojo pažodinė ir žodyno reikšmės sutampa – ‘visagalis’. Lietuvių kalboje visagalis yra vienas iš Dievo eufemizmų, tuo tarpu visažiniu Dievas įvardijamas nebent specifiniuose kontekstuose, todėl natūralu, kad abu latviški dūriniai, reiškiantys tą patį, ir turi vieną atitikmenį.

Kai kurie dūriniai įeina į žodžių junginius, kuriuos vertime atitinka dūriny, pavyzdžiui:
(178) *mežrozīšu augļi* (JM_{la} 88) *erškētuogēs* (JM_{lie} 122).

Dūriniai, kuriuos vertime atitinka žodžių junginiai arba prielinksninės konstrukcijos. Ši dūrinių grupė gausiausia, jai taip pat daugiausia priklauso N+N struktūros dūriniai, o ryškaus dėsningumo tarp semantinių klasių taip pat nepastebima. Tiesa, daugiausia šios grupės dūrinių priklauso vietos semantinei klasei (kuri yra gausiausia latvių kalbos dūrinių semantinė klasė apskritai, žr. 3 paveikslą). Tai, ko gero, galima sieti su šios klasės dūrinių formaliąja raiška – nemažos dalies vietos (krypties) klasei priklausančių dūrinių S1 eisrieveiksmiai ar prielinksniai, kurie lietuvių kalboje dūrinių sandais eina retai arba neturi tikslaus atitikmens, pvz., (179), nors daugumą visgi sudaro dūriniai, kurių S1 eina daiktavardis. Kitų semantinių klasių dūrinių šiai grupei priklauso maždaug proporcingai.

(179) *ārpasaule* (UN_{la} 139)

išorinis pasaulis (UN_{lie} 187)

Į šią grupę pateko keletas perkeltine reikšme vartojamų dūrinių:

(180) *sniegpulkstenis* (UN_{la} 92.)

žiemos laikas (UN_{lie} 124)

(180) pavyzdyje latviškame tekste dūrinys pavartotas veiksmažodiniame junginyje *pārstādīt sniegpulksteņus*, kuris pažodžiui reikštų ‘persodinti snieguoles’. Tai reiškia, visų pirma, kad dūrinys yra metaforinis, nes jo leksinė (‘tokia gėlė; snieguolė’) ir darybinė (*sniegs* ‘sniegas’ + *pulkstenis* ‘varpas’ → ‘sniego varpas’) reikšmės nesutampa, antra – kad visas junginys yra metafora (jei tai – ne vertimo klaida). Paties dūrinio darybinė reikšmė šiuo atveju artimesnė vertime jį atitinkančiam žodžiui junginiui.

Dūriniai, kuriuos vertime atitinka pirminiai žodžiai arba derivatai. Tai – taip pat viena gausiausių dūrinių grupių, kuriai, nepaisant didelio kiekio determinatyvių dūrinių (dėl proporcijų tai neišvengiama), priklauso dauguma veiksmažodžio valdomųjų dūrinių – juos lietuvių kalboje dažniausiai atitiks priesagų vediniai:

(181) *bruņnesis* (JM_{la} 58)

šarvuotis (JM_{lie} 82);

(182) *rokturis* (JM_{la} 27)

rankena (JM_{lie} 33);

(183) *ziņkāre* (UN_{la} 78)

smalsumas (UN_{lie} 105).

Kaip matyti iš pavyzdžių, vedinių pamatiniai žodžiai dažniausiai nesutampa nė su vienu iš atitinkamų dūrinių sandu (išskyrus (181), kur pirmąjį dūrinio sandą atitinka vedinio pamatinis žodis (la. *bruņas* ‘šarvai’), o antrąjį sandą savo ruožtu pagal darybos reikšmę atitinka priesaga -*uotis*.)

Spalvų pavadinimus reiškiančius dūrinius atitinka priesagos -*in* vediniai, kurių pamatiniai žodžiai atitinka dūrinių pagrindinius sandus:

(184) *ķirškrāsa* (UN_{la} 89)

vyšninė (UN_{lie} 120);

(185) *purpurkrāsa* (JM_{la} 44)

purpurinė (JM_{lie} 60).

Pažymėtina, kad šiuo atveju atitikmenys bus sudaiktavardėję santykiniai būdvardžiai. Kitų dūrinių atitikmenų įvairi ne tik morfologinė struktūra, bet ir kalbos dalis – dūrinių, kurie tekste vartojami vietininko linksiu ir atliekančių apilinkybės funkciją, atitikmenys yra dalyviai (186), o kai kuriuos dūrinius kartu su visa kolokacija, į kurią dūrinys įeina, atitinka veiksmažodis (187).

(186) *ritaismā* (*rītaisma*) (UN_{la} 27)

auštant (UN_{lie} 32)

(187) (*stiepas*) *pirkstgalos* (JM_{la} 61)

pasistiebia (JM_{lie} 86)

Dūriniai, kurie vertime neturi atitikmens arba turi aprašomąjį atitikmenį. Šiai grupei priklausančys dūriniai daugiausia įvardija abstrakcijas (188), įeina į kokią nors kolokaciją (189) arba yra okazinės darybos (190). Kai kurie dūriniai atitikmens neturi tik dėl konteksto įtakos.

(188) *klātbūtne* (UN_{la} 43)

– (UN_{lie} 54);

(189) *(noksitināts līdz) baltkvēlei (JM_{la} 40) perbalēs iš įsiūčio (JM_{lie} 53);*

(190) *(sliežu) krustadancis (UN_{la} 17) šokti pasiruošę susikertys bėgiai (UN_{lie} 20).*

Išvados

Apibendrinus tyrimo rezultatus, prieita prie tokių išvadų:

1. Abiejų kalbų dūrinių pasiskirstymas pagal sintaksines-semantines klases panašus – daugumą sudaro determinatyviniai dūriniai, rečiau yra kopuliatyviniai dūriniai. Skiriasi posesyvinių ir veiksmazodžio valdomųjų dūrinių produktyvumas – lietuvių kalboje abi dūrinių klasės apylygės, o latvių kalboje veiksmazodžio valdomųjų dūrinių rasta tris kartus daugiau nei posesyvinių (daugiausia dėl morfologinės-sintaksinės žodžių darybos produktyvumo latvių kalboje);

2. Abiejose kalbose galima išskirti po lygiai determinatyvinių, veiksmazodžio valdomųjų ir kopuliatyvinių dūrinių semantinių klasių, tačiau skiriasi posesyvinių dūrinių klasių skaičius:

a) Lietuvių kalboje išskiriama viena determinatyvinių dūrinių klasė, kuri neišskirta latvių kalboje – gamintojo klasė, taip pat ir latvių kalboje yra viena klasė, kurios nėra lietuvių kalboje – tai priemonės klasė. Gausiausios determinatyvinių dūrinių semantinės klasės lietuvių kalboje: BIP, priklausymo, kiekio ir panašumo. Latvių kalboje BIP taip pat patenka į gausiausių semantinių klasių ketvirtuką, tačiau, priešingai nei lietuvių kalboje, čia taip pat patenka ir paskirties bei pati gausiausia vietos klasė (ši klasė lietuvių kalboje tik penkta pagal gausumą). Abiejose kalbose negausios klasės: priežasties, vaizduojamojo (reiškiamojo) objekto / turinio, rūšies, vietos daikto, BDP. Tai galima sieti su kalbų specifika, pačių šaltinių kalbos specifika bei pačių dūrinių morfologine struktūra.

b) Posesyvinių dūrinių semantinių grupių latvių kalboje išskiriama viena daugiau – lietuvių kalboje nėra vietos ir panašumo klasių, latvių kalboje neišskiriama medžiagos klasė, kuri yra lietuvių kalboje. Abiejose kalbose gausiausios yra BIP ir kiekio klasės. Tai daugiausia galima sieti su posesyviniais dūriniais būdinga morfologine struktūra.

c) Veiksmazodžio valdomųjų dūrinių klasių tiek lietuvių, tiek latvių kalboje išsiriama po keturias. Abiejose kalbose gausiausia klasė – veiksmo objektas, skurdžiausia – veiksmo vieta / kryptis. Lietuvių kalboje antra pagal gausumą yra veiksmo subjekto klasė, skirtingai nei latvių kalboje, kur antra pagal gausumą yra veiksmo ypatybės klasė.

d) Abiejose kalbose kopuliatyvinių dūrinių pasitaikė itin mažai, tačiau skirtumų čia esama: lietuvių kalboje rastu dūriniu nusakomas objektas, kuris sudarytas iš dūrinio sandais įvardytų objektų, o latvių kalboje kopuliatyviniais dūriniais įvardijami tarpiniai objektai, vienodai panašūs į abiem dūrinio sandais įvardytus objektus.

3. Didžiausi kalbų skirtumai išryškėjo lyginant dūrinius su jų atitikmenimis vertime. Lietuvių kalbos dūrinius vertime dažniausiai atitinka taip pat dūriniai (lietuvių kalbos dūrinių atitikmenų vertime struktūrai dūrinių semantinės klasės (sandų tarpusavio santykiai) reikšmingos įtakos neturėjo; greičiausiai įtakos turėjo tam palanki latvių dūrybos specifika). Priešingai nei

lietuvių kalboje, latvių kalbos dūrinius vertime dažniausiai atitinka ne dūriniai, o žodžių junginiai, sintaksinės konstrukcijos ar vienašakniai žodžiai. Tai, ko gero, galima paaiškinti kur kas didesne nei lietuvių latvių kalbos dūrybos laisve. Abiejose kalbose mažiausia pasitaikė dūrinių be atitikmenų arba su nusakomaisiais atitikmenimis. Tiek lietuvių, tiek latvių kalboje dūriniais ir žodžių junginiais / konstrukcijomis ar derivatais labiausiai versti linkstama determinatyvinius dūrinius (greičiausiai todėl, kad šie dūriniai abiejose kalbose apskritai dominuoja), pirminiais žodžiais arba derivatais taip pat linkstama versti veiksmažodžio valdomuosius dūrinius. Lietuvių kalboje atitikmens neturi arba turi nusakomąjį atitikmenį ne tik determinatyviniai, bet ir posesyviniai dūriniai, o latvių kalboje – ir veiksmažodžio valdomieji. Apskritai abiejose kalbose dūrinių pasiskirstymas pagal atitikmenų sintaksinę-semantinę struktūrą yra stebėtinai proporcingas. Tiek lietuvių, tiek latvių kalboje yra dūrinių, turinčių po kelis tos pačios ar skirtingos struktūros atitikmenų.

4. Kalbant apie metaforinius dūrinius (tokius, kurių darybinė ir leksinė reikšmės nesutampa), atsižvelgiant į dūrinių proporcijas tyrimo imtyje, jų tiek latvių, tiek lietuvių kalboje nėra gausu, tačiau latvių kalboje, priešingai nei lietuvių, yra daug potencialių leksikalizacijos produktų, t. y., okazinių dūrinių, kurie neretai vartojami kūrybiškai, kalbai pagyvinti, net įeina į metaforinius pasakymus. Abiejose kalbose dažniau galima aptikti dūrinių, kurių pirmąjį arba antrąjį sandą aktyvuoja konceptualioji metafora ar metonimija.

5. Pastebėtina, kad tiriamojoje medžiagoje latviškų dūrinių yra beveik tris kartus daugiau nei lietuviškų. Tai atspindi dar vieną latvių kalbos žodžių darybos ypatybę – dūrybos produktyvumą, kuris, lyginant su lietuvių kalba, yra labai didelis.

6. Taip pat pažymėtina, kad, ko gero, kiekviena semantinė klasė galėtų būti specifikuojama, o dauguma dūrinių išsyk galėtų priklausyti kelioms semantinėms klasėms. Į tai turėtų būti atsižvelgta tęsiant šį tyrimą ar tiriant dūrinių semantiką apskritai.

Literatūra ir šaltiniai

Literatūra:

Benczes, Réka 2006, *Creative Compounding in English: The Semantics of Metaphorical and Metonymical Noun-Noun Combinations*, Amsterdam: John Benjamins.

Bukelskytė-Čepelė, Kristina 2017, *Nominal Compounds in Old Latvian Texts in the 16th and 17th Centuries* (= *Stockholm studies in Baltic Languages* 11), Stockholm: Stockholm University.

Burkhardt, Armin, Hugo Steger, Herbert Ernst Wiegand (eds.) 2000, *Morphology. An International Handbook on Inflection and Word-Formation 1*, Berlin, New York: Walter de Gruyter.

ELL – Asher, R. E., J. M. Y. Simpson (eds.), *The Encyclopedia of Language and Linguistics* 2, Oxford: Pergamon Press, 1994.

Inčiurnaitė-Noreikienė, Lina 2015, Lietuvių kalbos dūriniai su neoklasikiniais dėmenimis, *Baltistica* 50(2), 245–259.

Jakaitienė, Laigonaitė, Paulauskienė 1976, *Lietuvių kalbos morfologija*, Vilnius: Mokslo.

Jarmalavičius, Dalius 2014, *Vokiečių kalbos sudurtinių dūrinių daryba XV–XVIII a. rankraščiuose dvikalbiuose baltų kalbų žodynuose*. Humanitarinių mokslų daktaro disertacija, Vilniaus universitetas.

Olsen, Susan 2012, Semantics of compounds, in Claudia Maienborn, Klaus von Heusinger, Paul Porter (eds.) *Semantics. An International Handbook of Natural Language Meaning* 3, Berlin, Boston: Walter de Gruyter GmbH, 2120–2148.

Štekauer, Pavol, Rochelle Lieber (eds.) 2009, *The Oxford Handbook of Compounding*, Oxford: Oxford University Press.

ten Hacken, Pius (ed.) 2016, *The Semantics of Compounding*, Cambridge: Cambridge University Press.

Urbutis Vincas 1997, Daiktavardžių daryba, in Vytautas Ambrazas (red.) *Lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 150–166.

Urbutis, Vincas 2009, *Žodžių darybos teorija*, 2 patais. leidimas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Vulāne, Anna 2013, Vārddarināšana, in Daina Nītiņa, Jura Grigorjeva (red.), *Latviešu valodas gramatika*, Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 212–263.

Šaltiniai:

JM_{la} – Nora Ikstena, *Jaunavas mācība*: romāns, Rīga: Atēna, 2001.

JM_{lie} – Nora Ikstena *Gyvenimas yra gyvenimas yra gyvenimas*: romanas, iš latvių kalbos vertė Veronika Adamonytė, Vilnius: Mintis, 2004.

Ken_{lie}. – Romualdas Granauskas, *Kenotafas*: romanas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005.

Ken_{la}. – Romualds Granausks, *Kenotafs*: romāns, no lietuvju valodas tulkojis Talrids Rullis, Rīga: Neptuns, 2006.

RVS_{lie}. – Romualdas Granauskas, *Rūkas virš slėnių*: romanas, 2-asis patais. leidimas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2016.

RVS_{la}. – Romualds Granauskas, *Migla virs ielejām*: romāns, no lietuvju valodas tukojusi Daina Avotiņa, Rīga: Lauku Avīze, 2015.

UN_{la}. – Inga Ābele, *Uguns nemodina*: romāns, Rīga: Atēna, 2001.

UN_{lie}. – Inga Abelē, *Ugnis nepabudins*: romanas, iš latvių kalbos vertė Veronika Adamonytė, Vilnius: Versus aureus, 2007.

LKŽ^e – Gertrūda Naktinienė (red.), *Lietuvių kalbos žodynas*, 1–20 (1941–2002): elektroninis variantas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (www.lkz.lt).

Letonika, prieiga internetu: www.letonika.lv

Tezaurs, prieiga internetu: www.tezaurs.lv

Summary

Semantics of compounds hasn't been in focus of linguistic research so far, so it is important to expand the field of studies on semantics of compounds. This research seeks to distinguish differences and similarities between the Lithuanian and the Latvian languages based on the semantics of Lithuanian and Latvian nominal compounds. The main aim of this BA thesis is to study the semantics of nominal compounds in Lithuanian and Latvian, to be more precise, to examine the underlying relations between the components of compounds and to compare the compounds with their equivalents in translation. The method applied to carry out this research was synchronic word-formation analysis; the material for this research – 144 Lithuanian and 449 Latvian nominal compounds and their equivalents in translation – was gathered from two Lithuanian and two Latvian novels: *Kenotafas* and *Rūkas virš slėnių* by Romualdas Granauskas and *Uguns nemodina* by Inga Abele and *Jaunavas mācība* by Nora Ikstena, and their translations to the Latvian and the Lithuanian languages. In the first part of the research the compounds went through several stages of classification: firstly, they were classified based on their morphological structure, then they were classified according to four syntactic-semantic types, and the final stage of classification was based on pure semantic relations between the head component and the modifier. The second part of the research was aimed at the comparison of the compounds and their translation equivalents. The research shows that in both languages the relations between compound components are overall similar, but the major differences underlie in the tendencies of translation. This paper might be useful for anyone whose subjects of interest are comparative linguistics, semantics or word-formation.

Santrumpos

Adj – būdvardis;

Adj/Adv – būdvardis / prieveiksmis;

Adv – prieveiksmis;

BDP – būdingas daiktinis požymis;

BIP – būdingas išskirtinis požymis;

Num – skaitvardis;

Part – dalyvis;

Prep – prielinksnis;

Pron – įvardis;

S1 – pirmasis dūrinio sandas;

S2 – antrasis dūrinio sandas;

V – veiksmazodis;

Vaizd. obj. – vaizduojamasis (reiškiamasis) objektas, turinys.

Priedai

1 priedas. Dūriniai, atrinkti iš Romualdo Granausko romanų Kenotafas ir Rūkas virš slėnių.

Sintaksinė-semantinė klasė	Semantinė klasė	Dūrinys ⁴⁴	Atitikmuo vertime	Morf. struktūra
DETERMINATYVINIAI	Priklausymas	krūtinkauliu (krūtinkaulis)	krūšu kaula (kauls)	N + N
		eglišakių (eglišakis) (135)	egļu zaru (zars) (122)	N + N
		medgaliais (medgalis) (94)	koka gabaliem (gabals) (86)	N + N
		lentgaliu (lentgalis) (146)	dēļa gabalu (gabals) (132)	N + N
		žandikaulių (žandikaulis) (167)	vaigiem (vaigs) (150)	N + N
		gandalizdžio (8)	stārķa ligzdas (8)	N + N
		botkočio (13)	slotaskāta (12)	N + N
		ratlankius (48)	riteņus (42)	N + N
		liepžiedžių (192)	liepziedus (164)	N + N
		viršugalvį (213)	galvvidu (181)	N + N
		raštgaliais (112)	baļķēni (97)	N + N
		nugarkaulį (114)	mugurkaulu (98)	N + N
		medgaliais (medgalis) (94)	koka gabaliem (gabals) (86)	N + N
		šiaudgaliai (119)	pakaiši (107)	N + N
		galugerklio (51)	rīklesgala (44)	N + N
		medgaliu (110)	koka šķēpeli (95)	N + N
		žiedlapių (269)	ziedlapiņām (231)	N + N
	BIP	brangakmenis (10)	dārgakmens (11)	Adj + N
		eilēraščius (eilēraštis) (60)	dzejoļus (dzejolis) (57)	N + N
		tvarkaraščio (tvarkaraštis) (151)	saraksta (saraksts) (136)	N + N
		sunkvežimį (52), -iu (154)	smago mašīnu (45), krāvas mašīnu (131)	Adj + N
		sunkvežimį (sunkvežinis)(31)	kravas mašīnā (31), kravas kastē (85)	Adj + N
		vieškelių (vieškelis) (43)	lielceļiem (lielceļš) (41)	Adj + N
		retkartis (143)	retā reize (129)	Adj + N
		plynaukšte (7)	līdzenu lauku (7)	Adj + N
		plynaukštė (7)	līdenums (7)	Adj + N
		senmergė (11)	vecmeitai (10)	Adj + N
		gyvatvore (12)	dzīvžogu (11)	Adj + N
		juodalksnių (20)	melnalkšņiem (18)	Adj + N
		sunkvežimį (52), -iu (154)	smago mašīnu (45), krāvas mašīnu (131)	Adj + N
		bendrabutį (184)	kopmītnēm (156)	Adj + N
		senvaikis (202)	vecpuišis (172)	Adj + N
		šaltibarsčių (214)	aukstās zupas (182)	Adj + N
		bendravidžių (bendravidis) (34)	vārda brāļu (brālis) (33)	Adj + N
		gimtadienį (64)	dzimšanas dienā (55)	Part + N

⁴⁴ Ken_{lie} ir Ken_{la} pavyzdžiai su vienaskaitos vardininko forma skliausteliuose.

		griau medis (99)	lempis (86)	Part + N
		bendraklasių (bendraklasis) (52)	klasesbiedru (klasesbiedrs) (50)	Adj + N
	BDP	vaismedžių (13)	kokiems (12)	N + N
		vaismedžiai (72)	augļu koki (62)	N + N
		koplytstulpį (256)	uz staba kapela (216)	N + N
	Vietos daiktas	galvūgaly (galvūgalis)(78)	galvgalī (galvgalis) (73)	N + N
		kojūgaly (48)	kājgalī (42)	N + N
	Paskirtis	lietpaltis (58)	lietusmētelis (55)	N + N
		kraujagyslės (124)	asinsvadi (106)	N + N
		koplytstulpį (256)	uz staba kapela (216)	N + N
		kraujažolių (kraujažolė) (112)	pelašķi (pelašķis) (101)	N + N
	Medžiaga	geležinkelio (geležinkelis) (145)	dzelzceļa (dzelzceļš) (130)	Adj + N
		žvyrkelis (7)	lielceļš (7)	N + N
		medpadžiai (233)	kājavu koka zoles (198)	N + N
	Kiekis, eilē	šeštadienį (šeštadienis) (31)	sestdienā (sestdiena) (31)	Num + N
		sekmadienį (sekmadienis) (106)	svētdienās (svētdiena) (97)	Num + N
		pirmadienio (58)	pirmdienas (55)	Num + N
		trečdalį (55)	trešdaļu (48)	Num + N
		pusplyte (pusplytė) (36)	pusķieģeli (pusķieģelis) (35)	N + N
		pusvalandį (pusvalandis) (36)	pusstundai (pusstunda) (35)	N + N
		puslapį (puslapis) (102)	lapaspusi (lapaspuse) (93)	N + N
		pusdienis (165)	puse dienas (149)	N + N
		puskepalį (35)	puskukuli (31)	N + N
		puskibiriui (256)	pusspaina (216)	N + N
		puslapy (216)	lappusē (184)	N + N
		pusmečio (246)	pusgada (209)	N + N
	Vieta	šaligatvį (162)	ietves (138)	Adv + N
		tarpdury (42), (78)	aiz durvīm (36), uz sliekšņa (68)	N + N
		tarpdury (tarpdurys) (46)	durvīs (durvis) (44)	Prep + N
		tarpupirščių (tarpupirštis) (23)	pirkststarpu (pirkststapa) (22)	Prep + N
	Veiksmo vieta	kaklaraištį (kaklaraištis) (170)	kaklasaiti (kaklasaite) (153)	N + N
		tarpusavy (80)	viņi abi (69)	Prep + Pron
		viršugalvį (213)	galvvidu (181)	N + N
	Rūšis	erškėtrožės (256)	ērķšķrozēs (216)	N + N
	Laikas	vidurnaktį (vidurnaktis) (110)	nakts vidū (vidus) (100)	N + N
		vidurnakčio (75)	pusnakts (64)	N + N
		vidurdienį (107)	dienas vidū (93)	N + N
		viduržiemio (194)	ziemas vidus (165)	N + N
		pusryčių (pusryčiai) (107)	brokasta (brokastis) (97)	N + N
	Panašumas	kiauraraščiu (33)	kokgriezumā (29)	Adj + N
		pusberniai (39)	pusaudži (35)	N + N
		pusmaiši (237)	maisu (201)	N + N
		pusmergės (214)	pusaudzes (182)	N + N

POSESYVINIAI

		pusruskiu (246)	puskrievu (209)	N + N	
		pusspiritis (235)	pa pusei spirits (199)	N + N	
		puskailinius (256)	puskažoku (216)	N + N	
		žagarvyšnių (13)	krūmķirši (12), ķirsis (117)	N + N	
	Gamintojas	karvašūdžio (240)	govs sūdiem (203)	N + N	
		voratinklių (207)	zirnekļtīklu (176)	N + N	
	Priežastis	žvyrduobėse (žvyrduobė) (97)	grantsbedrės (grantsbedre)(89)	N + N	
	Vaizd. obj.	laikraščio (laikraštis) (45)	avīzes (avīze) (42)	N +N	
		maldaknygę (maldaknygė) (101)	lūgšanu grāmatu (grāmata) (92)	N + N	
	POSESYVINIAI	Priklausymas	šluotražiu (šluotražis) (122)	zaru slotu (slotā) (110)	N + N
savanoriams (8)			brīvprātīgajiem (8)	N + V	
BIP		kietakakčių (kietakaktis) (78)	cietpauraino (cietpaurainais) (73)	Adj + N	
		baltaraištis (94)	ar balto aspēju ap roku (86)	Adj + N	
		baltaraiščiai (94)	baltaproči (86)	Adj + N	
		šviesiaplaukė (114)	gaišmataina (103)	Adj + N	
		kreivaragė (118)	līkraģe (107)	Adj + N	
		Žaliakalnyje (Žaliakalnis) (144)	Žaļakalnē (Žaļakalne) (130)	Adj + N	
		žemakulniais (150)	zempapēžu (135)	Adj + N	
		mėlynakis (13)	zilacis (12)	Adj + N	
		tamsiaplaukis (13)	tumšmatis (12)	Adj + N	
		šviesiaplaukė (15)	gaišmate (14)	Adj + N	
		smailianosę (36)	ar...smailu deguntiņu (32)	Adj + N	
		ilgakiškis (48)	garstilbis (42)	Adj + N	
		geltonplaukė (90)	dzeltenmate (77)	Adj + N	
		raudonveidis (120)	sarkansejis (103)	Adj + N	
		mėlyngalvis (200)	melngalve (170)	Adj + N	
		stačiakampiai (212)	taisntūri (181)	Adj + N	
		mėlynanosiais (266)	zildeguņiem (225)	Adj + N	
		Medžiaga	medpadžių (medpadis) (22)	koka tupeļu (tupele) (22)	N + N
Kiekis, eilė		aštuoniasdešimtmetis (55)	astoņdesmit gadu vecais (53)	Num + N	
		trikampį (7)	trijstūrim (7)	Num + N	
		dviračiu (13)	divriteni (12)	Num + N	
		triauxė (42)	ausene (37)	Num + N	
		devynšake (56)	deviņzares (49)	Num + N	
		vienakojis (165)	bez kājas (139)	Num + N	
		trikojo (230)	trijkāja (194)	Num + N	
		pusantracolės (236)	pusotrcollīgie (200)	Num + N	
VEIKSMAŽODŽIO VALDOMIEJI		Veiksmo objektas	bulviakasio (23)	tupeņu lakstu (20), tupeņu rakšanas (63)	N + V
			kulkosvaidžių (kulkosvaidis) (145)	ložmetējiem (ložmetējs) (130)	N + V
	bulviakasio (74)		tupeņu rakšanas (63)	N + V	
	kelmarovę (202)		celmrāvēju (171)	N + V	

		kraujospūdi (kraujospūdis) (171)	asinsspiedienu (asinsspiediens) (154)	N + V
		laikrodis (42)	pulkstenis (40)	N + V
		lentpjūvē (158)	zaģētava (134)	N + V
		rankšluosčiu (10)	dvieli (10)	N + V
		rugpjūčio (66), (225)	septembra (58), augustā (191)	N + V
		savižūdis (25)	pašnāvnieks (23)	N + V
		sējomainas (34)	to [augu] seku (30)	N + V
		vainiksegēm, -iais, -iai (164)	vainagspraudi, -e (139)	N + V
		rugsėjis (23)	septembris (20)	N + V
		veidrodyje (veidrodis) (34)	spogulī (spogulis) (33)	N + V
	Veiksmo subjektas	lapkritis (64)	novembris (60)	N + V
		saulėlydį (22)	saurieta (20)	N + V
		saulėtekis (16)	saullėkts (14)	N + V
		saulylaidoj (15)	saulrietā (13)	N + N
		takoskyra (7)	robežšķirtne (7)	N + V
		saulėkaitoj (214)	saules svelmē (182)	N + V
	Veiksmo ypatybė	naujakuriams (8)	jaunsaimniekiem (8)	N + V
		garsiakalbis (127)	skaļrunis (115)	Adj/Adv + V
		šlapdribos (šlabdriba) (64)	slapjdraņķis (60)	Adj/Adv + V
	Veiksmo vieta	staltiese (staltiesė) (58)	galdautu (galdaus) (55)	N + V
KOPULIATYVINIAI		gelžbetonio (gelžbetonis) (32)	dzelzsbetona (dzelzsbetons) (31)	N + N

2 priedas. *Dūriniai, atrinkti iš Ingos Abelės romano „Uguns nemodina“ ir Noros Ikstenos romano „Jaunavas maciba“.*

Sintaksinė-semantinė klasė	Semantinė klasė	Dūrinys ⁴⁵	Atitikmuo vertime	Morf. struktūra
DETERMINATYVINIAI	Paskirtis	(paliek stāvam savās) mājvietās 118	sustoja 169	N + N
		adāmmašīnas 114	mezgimo mašina	Part + N
		aizsārgbrillēm 102	apsauginiais akiniais	V / Part + N
		aizsargplāksne (51)	apsauginė plokštė (66)	V/Part + N
		asinsvadiem 61	kraujagysles 86	N + N
		aizsargstikla (aizsargstikls) (51)	apsauginio stiklo (apsauginis stiklas) (65)	V/Part + N
		brīnumnūjiņu (brīnumnūjiņa) (163)	burtų lazdele (lazdelė) (223)	N + N
		cepeškrāsnī (cepeškrāsns) (139)	šiltai (188)	N + N
		darbavietas 117	darbovietės 167	N + N
		dienestmeitas 34	tarnaitę 43	N + N
		dzenskrūves (dzenskrūve) (107)	laivo staigtą (sraigtas) (144)	V/Part + N
		dzeramnaudū 99	arbatpinigių 139	Part + N
		guļamistabā (guļamistaba) (81)	miegamjį (miegamasis) (109)	V/Part + N
		guļamkambara 104	miegamojo 146	V / Part + N
		guļasvietu (guļasvieta) (144)	miegoti (195)	N + N
		izpildkomitejas 89	vykdomojo komiteto 124	V + N
		jājamzābakos (jājamzābaki) (133)	jojiko batais (batai) (180)	V/Part + N
		kafijkanna (20)	arbatinukas (22)	N + N
		karakalpus 72	karius 101	N + N
		karaspēki (karaspēks) (24)	kariuomenės (kariuomenė) (28)	N + N
		lidmašīnu (lidmašīna) (52)	lėktuvo (lėktuvas) (66)	V/Part + N
		lietussargu (lietussargs) (33)	skėtį (skėtis) (41)	N + N
		lūpukrāsu (lūpukrāsa) (153)	lūpdažiu (lūpdažis) (208)	N + N
		mājastērpu 70	naminį rūbą 98	N + N
		mežcirtējs (161)	medkirtys (218)	N + N
		mežsarga (mežsargs) (64)	eigulio (eigulys) (84)	N + N
		mutautu (mutauts) (117)	nosinė (nosinė) (158)	N + N
		mutesblōdas ūdenī (mutesblōda) (62)	dubenyje veidui prausti (dubuo) (80)	N + N
		nabagmāju (nabagmāja) (69)	elgetyną (elgetynas) (90)	N + N
		(nav) robežsargu 139	šios sienos niekas nesaugo 197	N + N
		papīrgroza (papīrgrozs) (153)	-	N + N

⁴⁵ JM_{la} ir JM_{lie} puslapių numeracija be skliaustelių.

		pastkarte (161)	atviruką (atvirukas) (220)	N + N
		pastkastė (pastkaste) (26)	pašto dėžutėje (pašto dėžutė) (30)	N + N
		pletlupatu (pletlupata) (134)	apsauginį lyginimo audinį (apsauginis lyginimo audinys) (181)	V/Part + N
		puķpods (71)	gėlių vazonas (94)	N + N
		putraskatls (112)	puodas (150)	N + N
		putukarotei (putukarote) (93)	grėbtuko (grėbtukas) (125)	N + N
		rādītājpirkstus (rādītājpirksts) (151)	smiliumis (smilius) (204)	N + N
		raķešpistoli (raķešpistole) (158)	signalinį pistoletą (signalinis pistoletas) (214)	N + N
		rakstāmgalds (rakstāmgalds) (37)	rašomąjį stalą (rašomasis stalas) (45)	V/Part + N
		rakstāmpapīru 115	popieriaus 163	Part + N
		rokassomiņa (rokassomiņa) (57)	rankinėje (rankinė) (72)	N + N
		rītakurpēs 71	šlepetėmis 99	N + N
		sargsuns 10	sarginis šuo 9	N + N?
		saulesbrilles (45)	akiniai nuo saulės (56)	N + N
		sēžamvietai (sēžamvieta) (129)	sėdimoji (174)	V/Part + N
		sirdszālēm 62	širdies lašų 88	N + N
		skrejceļa (skrejceļš) (63)	bėgimo takelio (bėgimo takelis) (81)	N + N
		šmucspaini (šmucspainis) (122)	šiukšlių kibirą (kibiras) (165)	N + N
		šujmašīnai (šujmašīna) (13)	prie siuvamosios mašinos (siuvamoji mašina) (13)	V/Part + N
		šūpułdziesmu 75	lopšinę 105	N + N
		trakonamā 116	beprotnamyje 165	N + N
		ūdenskatls (106)	katilas (143)	N + N
		upurkalns (96)	aukojimo kalnas (129)	N + N
		ūdensmērītāji (ūdensmērītājs) (145)	vandens čiuožikai (čiuožikas) (197)	N + N
		ugunsdzēsēju 50	gaisrininkų 70	N + N
		ugunsdzēsēju (ugunsdzēsējs) (30)	ugniagesių (ugniagesys) (36)	N + N
		vēstulpapīra (vēstulpapīrs) (62)	laiškų popieriaus (laiškų popierius) (80)	N + N
		viesistabā (viesistaba) (41)	svetainės (svetainė) (51)	N + N
		zāģgalda (zāģgalds) (18)	pjovimo stalo (pjovimo stalas) (20)	V/Part + N
	Priklausymas	acumirkli (acumirklis) (107)	akimirką (akimirka) (144)	N + N
		lappusi (lappuse) (114)	puslapį (puslapis) (153)	N + N
		mācītājmuižas (mācītājmuiža) (113)	pastoriaus namų (namai) (152)	N + N
		māsasdēli 35	sūnėnai 45	N + N
		mātesmātes 102	motinos motinos 143	N + N

		mežsargmāju (mežsargmāja) (68)	eigulio tvartas (88)	N + N
		miesasspēka (auguma) 94	kūno sudējimā ir galia 133	N + N
		mugurkauls (19)	stuburas (21)	N + N
		nabassaite 80	bambagyslē 114	N + N
		namdurvīm 91	dureliņ 127	N + N
		namdurvīm (namdurvis) (138)	namų durų (durys) (186)	N + N
		no spilvenapakšas (spilvenapakša) (158)	iš po pagalvės (pagalvė) (215)	N + N
		pavārgrāmatām (pavārgrāmata) (88)	maisto gaminimo knygu (knyga) (117)	N + N
		plītsdurvis (58)	krosnies dureles (durelės) (73)	N + N
		pulkstenrādītāju (pulkstenrādītājs) (126)	rodyklių (rodyklė) (170)	N + N
		purngalu (purngals) (65)	bato galu (bato galas) (85)	N + N
		saulstariem (saulstars) (155)	saulės spinduliais (spinduliai) (211)	N + N
		sīpollokus (sīpolloks) (55)	svogūnų laiškais (svogūno laiškas) (71)	N + N
		sirdsapziņas 17	sąžinės 19	N + N
		spoguļgaldiņa 34	stalelio su veidrodžiu 45	N + N
		spoguļvirsmas 35	veidrodžio 44	N + N
		vēršgaļu 128	jautiena 181	N + N
		vīramāte 101	anyta 141	N + N
		ziedlapas (ziedlapa) (135)	žiedlapius (žiedlapis) (183)	N + N
		ziļonkauls (152)	dramblio kaulas (207)	N + N
	Vieta	(griezdams suni) atpakaļceļam, - ā 19, 104	apgrēždamas, grįžtant atgal 23, 147	Adv/Prep + N
		apakšmalas 31	apatinio krašto 38	Adv/Prep + N
		apakšveļu (apakšveļa)(37)	apatinio trikotažo (apatinis trikotažas) (45)	Adv/Prep + N
		ārdurvīm (ārdurvis) (81)	laukujes duris (laukujės durys) (108-109)	Adv/Prep + N
		ārpasaules (ārpasaule) (139)	išorinio pasaulio (išorinis pasaulis) (187)	Adv/Prep + N
		ārprāts (45)	beprotybė (56)	Adv/Prep + N
		ārpuse (ārpuse) (52)	lauke (laukas) (65)	Adv/Prep + N
		ārvalstu (ārvalsts) (37)	užsienio (užsienis) (45)	Adv/Prep + N
		ārzemju (ārzemes) (31)	užsienio (užsienis) (37)	Adv/Prep + N
		atpakaļskatu 139	196	Adv/Prep + N
		augšdaļu (augšdaļa) (49)	viršutinė dalis (61)	N/Adv + N
		augšdelma (nom.augšdelms) (11)	žasto (nom.žastas) (11)	Adv + N

augšstilba (augšstilbs) (16)	šlaunikaulio (šlaunikaulis) (17)	N + N
baltvācietis 38	Pabaltijo vokiecis 50	N + N
blakusistabā (blakusistaba) (117)	gretimame kambaryje (gretimās kambarys) (158)	Adv/Prep + N
blakusvāgīt 102	lopšelj 144	Adv/Prep + N
ceļabiedri (ceļabiedrs) (55)	bendrkeleiviai (bendrakeleivis) (70)	N + N
darbābiedri (darbābiedrs) (24)	bendradarbiai (bendradarbis) (27)	N + N
debesjumā 89	dangu 124	N + N
galdaus 28	staltiese 35	N + N
galvassāpes (55)	galvos skausmai (galvos skausmas) (69)	N + N
galvgalī 117	galvūgaly 168	N + N
grīdsegu (grīdsega) (146)	kilimą (kilimas) (198)	N + N
iekšpagalmā (iekšpagalms) (109)	vidiniame kieme (vidinis kiemas) (147)	Adv/Prep + N
iekšpusē 20	viduje 25	Adj + N
ielasmeitām (ielasmeita) (129)	kekšs (kekšė) (174)	N + N
jūraszvaigzne 45	jūros žvaigždė 63	N + N
kabatlakatā (kabatlakats) (117)	nosinėje (nosinė) (158)	N + N
kājapakšas 50	po kojų 70	N + N
kanālmalas (kanālmala) (15)	kanalo pakraščio (kanalo pakraštys) (16)	N + N
klātbūtni (klātbutne) (43)	-	Adv/Prep + N
laukakmeņiem (laukakmens) (157)	lauko akmenis (akmuo) (213)	N + N
laukstrādnīku 32	samdiņu 40	N + N
lejasviet' (lejasvieta) (84)	pakalnėn (pakalnė) (112)	N + N
lejpuse (lejpuse) (62)	apačioje (apačia) (79)	Adv/Prep + N
mājasrēpu 70	naminj rūbą 98	N + N
prombēdzēja 113	bėglė 161	Adv/Prep + N
mājražotāju 114	namudininkų 162	N + N
mājupceļu (mājupceļš) (64)	namo (83)	Adv/Prep + N
mājvīnu 78	naminio vynu 111	N + N
mežezeru (mežezers) (79)	miško ežerų (ežeras) (105)	N + N
mežrozīšu augļus 88	erškėtuoges 122	N + N
mežrožu 87	erškėtrožių 122	N + N
mugurpuses 40	nugaros 53	N + N
mugursuomu 13	kuprinę 13	N + N
ostmalām 69	uosto krantinėse 95	N + N

		pagastmājas (pagastmāja) (144)	vasčiaus valdybos (valdyba) (195)	N + N
		pagastvaldi (vagastvalde) (69)	valsčiaus valdybā (valdyba) (90)	N + N
		priekšgalā 132	pirmagalyje 188	Adv/Prep + N
		pusceļā 36	gerklēje 47	N + N
		pusceļā (pusceļš) (44)	pusiaukelēje (pusiaukelē) (55)	N + N
		Rītapuses 26	Rytų pusės 32	N + N
		rokassomiņā (rokassomiņa) (57)	rankinėje (rankinė) (72)	N + N
		rudzupuķi 33	rugiaģēļ 42	N + N
		sānceļu (sānceļš) (57)	šoniniu keliu (šoninis kelias) (73)	N + N
		sāndurvīs (sāndurvis) (85)	šonines duris (šoninės durys) (114)	N + N
		sienassegas (sienassega) (48)	sieniniu apklotu (sieninis apklotas) (60)	N + N
		skolasbērns 47	moksleivė 65	N + N
		šaipusē 70	šioje [pusėje] 97	Pron + N
		šīszemes (101)	šios žemės (136)	Pron + N
		tirgussievu (tirgussieva) (66)	turgaus prekeivių (turgaus prekeivė) (85)	N + N
		ūdensmoči (ūdensmocis) (37)	vandens motociklai (v.motociklas) (46)	N + N
		ūdensvīrs (138)	vandenis (186)	N + N
		ūdenszāle (155)	vandens augalas (210)	N + N
		viņsaules (viņsaule) (103)	ano pasaulio (anas pasaulis) (138)	Pron + N
		virsdegunes (virsdegune) (123)	virš nosies (165)	Adv/Prep + N
		virspavēlnieks 14	vyriausiajam kariuomenės vadui 14	Adv/Prep + N
		virspusē (virspuse) (154)	paviršių (paviršius) (209)	Adv/Prep + N
		virsskaņas (108)	be garso (146)	Adv/Prep + N
		virszemē 116	ant žemės 165	Adv/Prep + N
		zemesceļiem (zemesceļš) (53)	žemės keliais (žemės kelias) (68)	N + N
		zemestārpiņam (zemestārpiņš) (104)	žemės vikšreliui (žemės vikšrelis) (140)	N + N
	Laikas	dienasgaisma 86	šviesa 120	N + N
		dienasgaismu (dienasgaisma) (163)	dienos šviesą (šviesa) (222)	N + N
		dienasgrāmatā 47	pažymių knygelę 66	N + N
		jāntārpiņš (146)	jonvabalis (198)	N + N
		naktsacis 134	nakties akys 192	N + N
		naktsdežūru 86	naktinio budėjimo 120	N + N
		naktsdzīves 34	naktinio gyvenimo 43	N + N

		naktsgaisma 28	nakties tamsoje 35	N + N
		naktskrēkls (27)	naktinius marškinius (naktiniai marškiniai) (33)	N + N
		naktsmieru (naktimiers) (134)	nakties ramybe (ramybė) (181)	N + N
		naktstauriņam 123	naktinēs peteliškēs 172	N + N
		naktstauriņš (143)	peteliškē (194)	N + N
		pusdienas (37)	pietų (pietūs) (45)	N + N
		pusnaktij (pusnakts) (29)	pusiaunakčio (pusiaunaktis) (34)	N + N
		rītakurpēs 71	šlepetėmis 99	N + N
		rītatērps 34	peniuaras 43	N + N
		ritaismā (rītaisma) (27)	auštant (32)	N + N
		rītdienas 63	rytojaus 89	Adv/Prep + N
		sniegpulksteņus (sniegpulkstenis) (92)	ziemos laikā (laikas) (124)	N + N
		vakardienas 16	vakaryktės 17	Adv/Prep + N
		vakarpusē 40	vakarop 53	N + N
		Ziemassvētkiem 69	Kalēdas 96	N + N
	Vietas daiktas	ābeļdārza (ābeļdārzs) (70)	obelų sodą (sodas) (92)	N + N
		kapsētu 14	kapą 13	N + N
		kapulauku (kapulauks) (62)	kapinyną (kapinynas) (79)	N + N
		karaļvalsts 50	karalystės 70	N + N
		ledusskapi (ledusskapis) (26)	šaldytuvu (šaldytuvus) (31)	N + N
		pilsētu (pilsēta) (105)	miestą (miestas) (141)	N + N
		pilskalns (144)	piliakalnis (194)	N + N
		sakņudārzā (sakņudārzs) (106)	po daržą (daržas) (143)	N + N
		snieglaukiem (snieglauks) (54)	sniego laukus (sniego laukas) (68)	N + N
	BDP	bruņurupucis (135)	vėžlys (183)	N + N
		dzimumakti 86	lytiniai aktai 119	N + N
		ķēdessuņa (ķēdessuns) (68)	šuns (šuo) (89)	N + N
		krēpjvilks (63)	karčiutasis vilkas (81)	N + N
		lapegles (lapegle) (70)	maumedžiai (maumedis) (92)	N + N
		līmlenti (līmlente) (151)	lipnią juostelę (lipni juostelė) (204)	N + N
		malkasvecis (18)	malkų senio (malkų senis) (20)	N + N
		olīvkoku 14	alyvmedžių 13	N + N
		riekstkoku (riekstkoks) (90)	riešutmedžiu (riešutmedis) (121)	N + N
		smaržkociņi (smaržkociņš) (133)	smilkalus (smilkalai) (179)	N + N
		sveķpagale (59)	pliauska (75)	N + N
		zivvīrs (85)	žuvų vyras (113)	N + N

	Panašumas	ar puspieskārienu (puspieskāriens) (23)	pirštų galiukais (pirštų galiukai) (26)	N + N
		ar sidrabkaiju (sidrabkaija) (27)	sidabriniu kiru (sidabrinis kiras) (27)	N + N
		brīnumsvecītes (brīnumsvecīte) (99)	šaltosios ugnelės (šaltoji ugnelė) (133)	N + N
		ķirškrāsas (ķirškrāsa) (89)	vyšninė (120)	N + N
		kreppapīra (nom.kreppapīrs) (10)	krepinio popieriaus (nom.krepinis popierius) (9)	N + N
		krustcelēm 126	kryžkeles 178	N + N
		laškrāsas (laškrāsa) (61)	lašišos spalvos (lašišos spalva) (79)	N + N
		lupatdeķi 76	kilimēļi 107	N + N
		māļkrāsas (māļkrāsa)(134)	molio spalvos (spalva) (181)	N + N
		olšūnai 27	kiaušinėliui 34	N + N
		pusbalsī 31	pusbalsiu 39	N + N
		puskrēslā (puskrēsļa) (13)	prieblandoje (prieblanda) (13)	N + N
		pusmiegā (12)	snūduriuodamas (12)	N + N
		pusnemaņā 62	beveik alpdama 88	N + N
		pustumsa (32)	prieblanda (39)	N + N
		rožpelnu (rožpelni) (155)	žioruojančių pelenų (žioruojantys pelenai) (211)	N + N
		smilškrāsas (smilškrāsa) (49)	smėlio spalvos (smėlio spalva) (61)	N + N
		šūpuļkrēslā (šūpuļkrēsls) (41)	supamajame krėsle (supamasis krėslas) (51)	N + N
		ūdenszīmes (ūdenszīme) (160)	vandens ženklų (ženklas) (218)	N + N
		ugunsjūras (ugunsjūra) (99)	ugnies jūros (jūra) (133)	N + N
		ugunsmalām 49	ugniniajis pakraščiajis 70	N + N
		zēngalviņu 31, 105	berniokiškai nukirptus plaukus, berniukišką galvutę 39, 149	N + N
	Medžiaga	baltmaizkukuls (baltmaizkukulis) (91)	duonos bakanėlius (bakanėlis) (122)	N + N
		dzelzceļa (dzelzceļš) (96)	geležinkelio (geležinkelis) (128)	N + N
		dzelzsūdens (10)	geležingas vanduo (9)	N + N
		maģoņmaizītes 47	bandeles su aguonomis 66	N + N
		pēperkokiem 28	sausainiams 35	N + N
		siermaizes 116	sumušinių su sūriu 166	N + N
		sniegcepurēm (sniegcepure) (67)	sniego kepure (sniego kepurė) (88)	N + N
		sudrablietas (sudrablieta) (55)	sidabriniai papuošalai (sidabrinis papuošalas) (69)	N + N
		sviestactiņa (21)	lašelis sviesto (24)	N + N

		sviestactiņu 114	sviestu 162	N + N
		sviestmaizi (sviestmaize) (32)	sumuštinī (sumuštinis) (39)	N + N
		šķiņķmaizīte (33)	sumuštinio su kumpiu (sumuštinis su kumpiu) (40)	N + N
BIP		(nokaitināts līdz) baltkvēlei 40	perbalēs iš įsiūčio 53	Adj + N
		apaļkrāsns (161)	krosnies (krosnis) (219)	Adj + N
		augstsprieguma (augstspriegums) (79)	augštos įtampos (augšta įtampa) (106)	Adj + N
		baltmaizē 99	batoną 138	Adj + N
		baltvīnu 73	baltąjį vyną 102	Adj + N
		bārabērņins 61	našlaitėlė 86	Adj + N
		biezpienu 61	rūgpienį 86	Adj + N
		brīnuminstrumentis (102)	stebuklingasis instrumentas (138)	N + N
		brīvdienas (37)	savaitgaliai (savaitgalis) (46)	Adj + N
		brīvlaikā 119	atostogų 170	Adj + N
		dārgakmeņi (dārgakmens) (49)	brangakmeniai (brangakmenis) (62)	Adj + N
		dārglietu 40	brangenybių 54	Adj + N
		degvielu (degviela) (113)	degalų (degalai) (152)	Part + N
		degvīnu (degvīns) (59)	degtinė (degtinė) (76)	V/Part + N
		dižkuņģis 41	didžiaponis 56	Adj + N
		dubultdibenu 40	dvigubu dugnu 54	Adj + N
		džinkstoņas (džinkstonis) (55)	žvangėjimo (žvangėjimas) (69)	V/Part + N
		gājputni 118	paukščiai 169	V / Part + N
		jaundzimušie 106	naujagimiai 150	Adj + N
		jaunkundzei, -e 42, 56	panelei, -ytė 57, 78	Adj + N
		karstvīnu 90	karšto vynu 126	Adj + N
		kopdzīve (30)	bendras gyvenimas (36)	Adv/Prep + N
		lielceļš (7)	vieškelis (5)	Adj + N
		liellaiva (57)	barža (57)	Adj + N
		lielpilsētas (nom.lielpilsēta) (10)	didmiesčio (nom.didmiestis) (9)	Adj + N
		mazdēls (83)	anūkas (110)	Adj + N
		mazmeita (65)	anūkė (85)	Adj + N
		mazpilsētā (mazpilsēta) (71)	miestelyje (miestelis) (94)	Adj + N
		mazputniņi 49	69	Adj + N
		mijkrēslis 20	prieblanda 25	V / Part + N
		padeva labvakaru (labvakars) (102)	pasisveikino (137)	Adj + N
		pildspalva 93	šratinukas 131	V / Part + N

		pilnmēnesī (pilnmēnesis) (136)	pilnatimi (pilnatis) (183)	Adj + N
		privātprakse (47)	privati praktika (59)	Adj + N
		purpurkrāsas 44	purpurinių 60	N + N
		rupjmaizes 14	duonos 14	Adj + N
		saldēdiens 36	saldžiuoju patiekalu 47	Adj + N
		svētbildi (svētbilde) (26)	šventą paveikslą (šventas paveikslas) (29)	Adj + N
		svētceļniekiem (svētceļnieks) (97)	šventųjų keliautojų (šventasis keliaustojas) (130)	Adj + N
		svētceļojumā (svētceļojums) (100)	šventojoje kelionėje (šventoji kelionė) (134)	Adj + N
		svētdienās (svētdiena) (24)	sekdmiadieniais (sekdmiadienis) (28)	Adj + N
		svētlaimes (svētlaime) (80)	palaiminga (107)	Adj + N
		svētlietas (svētlīta) (130)	šventenybių (šventenybė) (175)	Adj + N
		šķērsroku (šķērskoks) (67)	skersinį (skersinis) (87)	Adj + N
		tālbraucēji (tālbraucējs) (97)	išėjūnų (išėjūnas) (130)	Adv/Prep + N
		tīrkultūrās 18	grynose kultūrose 21	Adj + N
		vājpiens (125)	nugriebtas pienas (169)	Adj + N
		vājprāta 26	silpnaprotystės 31	Adj + N
		Vecgada (Vecgads) (158)	Senųjų metų (Senieji metai) (214)	Adj + N
		vecmāma (19)	senelė (21)	Adj + N
		vecpaps (19)	senelis (21)	Adj + N
		vecpilsētas (vecpilsēta) (42)	senamiesčio (senamiestis) (51)	Adj + N
		vecpuiša (vecpuisis) (75)	senbernio (senbernis) (99)	Adj + N
		Visuzinātājs 25	Visagalis 30	N + V
		vectēvs 72	senelis 100	Adj + N
	Rūšis	augstskolā (augstskola) (29)	aukštojoje (aukštoji) (34)	Adj + N
		bukkārķlu (bukkārķls) (90)	uosines pliauskas (uosinė pliauska) (120)	N + N
		Centrālcietumā (Centrālcietums) (36)	Centriniam kalėjime (Centrnis kalėjimas) (44)	Adj + N
		disciplinārsods (36)	drausminėmis nuobaudomis (drausminė nuobauda) (44)	Adj + N
		ķeizargrieziens 86	ceario pjūvis 119	N + N
		kokvilnas (kokvilna) (54)	medvilnės (medvilnė) (68)	N + N
		krūmrožu (krūmroze) (81)	rožių krūmų (krūmas) (108)	N + N
		lapegles (lapegle) (70)	maumedžiai (maumedis) (92)	N + N
		muskatriekstos (muskatrieksts) (63)	mustato riešutais (muskato riešutas) (81)	N + N
		ozolkoka (ozolkoks) (90)	ąžuolinės (ąžuolinis)	N + N

POSESYVINIAI			(120)	
		piparkoks 27	pipirmedis 34	N + N
		priedeskoka (priedeskoks) (121)	pušinio (pušinis) (164)	N + N
		sākumskolai (sākumskola) (89)	pradinēms mokykoms (pradinē mokykla) (119)	N + N
		sniegavētru (nom.sniegavētra) (11)	pūgā (nom.pūga) (11)	N + N
		sniegrakrusas (sniegakrusa) (19)	sniego (sniegas) (21)	N + N
		vidusskolā (vidusskola) (20)	vidurinēje (vidurinē) (22)	N + N
	Vaizd. obj.	ēdienkarte 92	valgiaraštj 130	N + N
		mājasstāstus (mājasstāsts) (99)	istorijas (istorija) apie namus (133)	N + N
		tieslietas 37	teisē 49	N + N
		veidlapa (29)	blankas (35)	N + N
	Priežastis	(aizvertās) laimesacis 76	užmerkusi iš laimės akis 106	N + N
		(saules) ugunsgrēku 47	liepsnojančią saulę 65	N + N
		darorkļūda (26)	kompiuterio klaida (30)	N + N
		mēnesgaismas (mēnesgaisma) (140)	mēnesienos (mēnesiena) (189)	N + N
		pelpēdiņām (pelpēdiņa) (29)	pelīų pēdūtėmis (pēlės pēdutė) (35)	N + N
		vārdabrālis 78	bendravardis 110	N + N
		vārdamāsa (66)	bendravardē (86)	N + N
		zirgābols 42	žirgų obuolių 57	N + N
	Priemonē	pankūkas (pankūka) (45)	blynų (blynas) (56)	N + N
		plātsmaizi (plātsmaize) (58)	pyragą (pyragas) (74)	N + N
		rokrakstā 28	rašysena 35	N + N
		ūdenskrāsas (ūdenskrāsa) (51)	vandeninius dažus (vadeniniai dažai) (64)	N + N
		vējdzirnavu (nom. vējdzirnavas) (11)	vėjo malūno (vėjo malūnas) (10)	N + N
	Kiekis, eilē	daudzskaitļa 114	daugiskaitos 161	Adv/Prep + N
		divdabība (99)	dvejopa <...> būdo prigimtis (133)	Num + N
		divkapeikām 47	dvi kapeikas 66	Num + N
		gadsimta (gadsimts) (37)	amžiaus (amžius) (45)	N + Num
		pirmvaloda 139	prokalbė 197	Num + N
		pirmziemniekus 25	pirmamečius 30	Num + N
		pusmūžu (pusmūžs) (86)	vidutinio amžiaus (vidutinis amžius) (115)	N + N
		pusgada 100	pusės metų 140	N + N
		sestdienas 104	šeštadienių 148	Num + N
		simtdaļas (simtdaļa) (32)	šimtąsias dalis (šimtoji dalis) (39)	Num + N
		trīsvienību 80	jų 114	Num + N
		vienskaitļa 114	vienaskaitos 162	Num + N
	Priklausymas	vilkvėderiem (vilkvėders) (107)	besočiams (besotis) (145)	N + N

VEIKSMAŽODŽIO VALDOMIEJI		zaķalūpa (145)	kišķialūpē (196)	N + N
	Vieta	ceļmalīte 101	trauklapis 143	N + N
	Panašumas	sikspārņiems (sikspārknis) (119)	šikšnosparniais (šikšnosparnis) (160)	N + N
		zeltmatis (38)	auksaplaukis (46)	N + N
	BIP	baltzobis 21	baltadantis 26	Adj + N
		gaišmate (112)	šviesiaplaukē (151)	Adj + N
		grūtgalvis 43	kvailiukas 59	Adj + N
		likknābīši 49	kreivasnapiai 69	Adj + N
		platmali (platmale) (68)	skrybēlę (skrybėlė) (89)	Adj + N
		rudmatis (33)	rudaplaukis (39)	Adj + N
		tīrasiņu 100	grynakraujus 141	Adj + N
		vieglprātis (7)	lengvabūdis (5)	Adj + N
		zilacis (38)	žydraakis (46)	Adj + N
	Kiekis, eilē	četrstūra (četrstūris) (149)	keturpampio (keturkampis) (202)	Num + N
		divriteni 20	dviračiu 24	Num + N
		simtgalvis (59)	šimtagalvis (76)	Num + N
		trejdeksti 76	žvangučius 107	Num + N
		trijstūri (trijstūris) (49)	trikampiai (trikampis) (61)	Num + N
		Vienacis (118)	Vienaakis (159)	Num + N
		vienroci 32	pjautuvu 41	Num + N
		vientiese (vientiesis) (51)	naivi (naivus) (64)	Num + N
	Veiksmo objekts	asinsrite 139	kraujo apytaka 196	N + V
		bruņnesis 58	šarvuotis 82	N + V
		dabasmācību (dabas mācība) (111)	gamtos pažinimu (pažinimas) (150)	N + N
		godbijību (godbijība) (144)	dievobaimingą pagarbą (dievobaiminga pagarba) (195)	N + N
		grēksūdžēm (grēksūdze) (155)	išpažinti nuodėmes (210)	N + V
		krējumlaiža 43	grietinlaižys 59	N + V
		labklājību (labklājība) (148)	buitį (buitis) (201)	Adv/Adj + V
		labvēlības 67, 70	96 palankumo 96	N + N
		likumdošanas (likumdošana) (36)	įstatymais (įstatymas) (44)	N + V
		naudaskāre 79	pinigų troškimas 122	N + N
		pašapmierinātībā (pašapmierinātība) (155)	-	Pron + N
		pašcieņu (pašcieņa) (38)	savigarbą (savigarba)(47)	Pron + N
		roktura 27	rankeną 33	N + V
		skaistumkopšanas (skaistumkopšana) (115)	kosmetikos (kosmetika) (155)	N + N
		svečturus (svečtūris) (90)	žvakes (žvakė) (121)	N + V
		tiesnesi 39	teisėju 51	N + V

		tirgzinību (tirgzinība) (89)	rinkodaros (rinkodara) (119)	N + V
		ūdensapgāde (26)	vandens tiekimas (30)	N + V
		ugunskuri (ugunskurs) (30)	laužai (laužas) (36)	N + V
		vējražus (vējradis) 70	vētrunges	N + N
		vēstnesis 20	24	N + V
		viesmīlis 73	padavējas 102	N + V
		visvarenībai (visvarenība) (100)	visagalis (134)	Pron + N
		zeķtura (zeķturis) (17)	korseto (korsetas) (18)	N + V
		zeķturos 99	keliaraiščių 139	N + V
		ziņkāres (ziņkāre) (78)	smalsumo (smalsumas) (105)	N + V
		ziņnesis 20	žinianešys 24	N + V
		pašnāvībā 117	savižudybe 167	Pron + V
		labdares 108	geradarės 153	Adj + V
		tuksneša 72	dykumos 100	Adj + V
		dvīvotgriba 59	troškimas gyventi 84	V + N
	Veiksmo subjekts	govmīžas 108	vilkmyžių 153	N + V
		nāvesvilkmei 58	mirties traukai 81	N + N
		saullēktā (saullēkts) (132)	saulei tekant (179)	N + N
		vējpūta (107)	vėjo gūsis (144)	N + V
	Veiksmo ypatybē	klātesamību (klātesamība) (22)	buvimu (buvimas) (24)	Adv/Prep + N
		koplietošanas (koplietošana) (26)	bendromis (bendras) (31)	Adv/Prep + N
		pusaudži (sg.pusaudzis)(10)	paaugliai (sg.paauglys) (10)	N + V
		tālruņa (tālrunis) (39)	telefonas (48)	Adv/Adj + V
		tālskata (tālskatis) (163)	žiūronų (žiūronas) (222)	Adv/Adj + V
		labiekārtošanas (labiekārtošana) (36)	īrengimo (īrengimas) (44)	Adj + N
		gardēdis (15)	smaguris (15)	Adv/Adj + V
	Veiksmo vieta	virsvalka 86	chalato 120	Adv/Prep + V
		prombūtnes 91	128	Adv/Prep + N
KOPULIATYVINIAI		restorānvagonu 73	vagoną-restoraną	N + N
		rāvējslēdzēju (rāvējslēdzējs) (57)	užtrauktuką (užtrauktukas) (72)	N + N
		zeķbikses (70)	pėdkelnes (pėdkelnės) (92)	N + N